

พลวัตการเคลื่อนไหวและการต่อสู้เพื่อฟื้นฟูวิถีชีวิตของชุมชน ที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูล

Dynamics of the Movement and Struggle for the Recovery of a Community's Livelihood from the Impact of Pak Mun Dam

พนา ใจตรง และ .กนกวรรณ มะโนรัมย์

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี อ.วารินชำราบ จ.อุบลราชธานี 34190

Email: panajaitrong@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายพลวัตในการเคลื่อนไหวของชาวบ้านปากมูล และวิเคราะห์แนวทางในการต่อสู้เพื่อฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชนของผู้ที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูล ซึ่งบทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่องการเคลื่อนไหวต่อรองของชาวบ้านปากมูล เพื่อเปิด-ปิด ประตุระบายน้ำเขื่อนปากมูล จากผลการศึกษาได้ข้อค้นพบที่สำคัญคือ เป้าหมายในการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน คือการเปิดประตุระบายเขื่อนปากมูลอย่างถาวร ซึ่งชาวบ้านปากมูลได้ใช้กลยุทธ์ในการเคลื่อนไหวหลากหลายรูปแบบอย่างเป็นพลวัตทั้งภาคปฏิบัติการ เช่น การเดินขบวนร้องทุกข์ การชุมนุมยึดเยื่อไม่ย่นย่อ ทั้งในระดับพื้นที่และที่หน้าทำเนียบรัฐบาล รวมทั้งการติดตามการแก้ปัญหาแบบเกาะติดสถานการณ์ตลอดเวลาและการยกระดับการเคลื่อนไหวทางสังคม ต่อสู้ ต่อรองโดยใช้วาทกรรมช่วงชิงพื้นที่ทางสังคม การเมืองในหลายโอกาส เช่นการสร้างเครือข่ายทางสังคมทั้งภายในและภายนอกประเทศ การผลิตความรู้ผ่านงานวิจัยชาวบ้าน และนักวิชาการ แต่ยังไม่สามารถต่อรองให้มีการเปิดประตุน้ำเขื่อนปากมูลอย่างถาวรได้ ทั้งนี้เป็นเพราะรัฐใช้วิธีคิดในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อตอบสนองทุนตามการพัฒนากระแสหลัก และไม่ให้ความสำคัญกับชาวบ้านในฐานะกลุ่มหรือองค์กรที่มีอุดมการณ์ทางสิ่งแวดล้อม แต่กลับมองชาวบ้านเป็นแค่กลุ่มผลประโยชน์ทางการเมืองที่อาศัยคนนอกเข้ามาผลักดันให้กลายเป็นเครือข่ายทางสังคมในการเคลื่อนไหวเพื่อสร้างอำนาจในการต่อรอง ในขณะที่ชาวบ้านปากมูลได้พิสูจน์ให้เห็นความเป็นตัวตนของกลุ่มที่รวมกลุ่มกันปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อการพัฒนาแบบยั่งยืน ผ่านปฏิบัติการเคลื่อนไหวทางสังคมมาอย่างต่อเนื่องยาวนานนับ 2 ทศวรรษ

การเคลื่อนไหวทางสังคมของชาวบ้านปากมูลนั้น ถือเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่ซับซ้อน โดยเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต และผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูลต่อการดำรงชีวิตของชาวประมงพื้นบ้าน หรือการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศที่มีความ

สำคัญกับมนุษย์ ดังนั้น การตัดสินใจแก้ปัญหาในเชิงนโยบาย รัฐจะใช้วิธีการทางการเมือง เรื่องของการต่อรองอย่างเด็ดขาดไม่สามารถแก้ปัญหาตามข้อเรียกร้องของชาวบ้านที่ต้องการให้รัฐบาลเปิดประตูน้ำเขื่อนปากมูลอย่างถาวรได้ การฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชนจึงไม่อาจเป็นจริงตามที่ชาวบ้านคาดหวังไว้ได้

คำสำคัญ : พลวัตการเคลื่อนไหว การฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชน เขื่อนปากมูล

Abstract

This article, part of a thesis about negotiations by the residents of Pak Mun for the opening of the Pak Mun Dam, proposed to elucidate the dynamics of the Pak Mun Affected Communities' Movement and analyze the struggle in the affected communities. The findings revealed that the villagers' aim is to open the dam permanently. The residents employed diverse strategies, such as direct action consisting of rallies, petitions, and long-term protests in the local area and in front of Government House, as well as constant monitoring of the situation, raising the issue with groups in society, maintaining discourse in social space and political space, and networking via Thai Ban (Villagers) Research Knowledge Conduction and scholars' alliances inside and outside Thailand. These strategies have been unsuccessful in opening the dam permanently because the state's approach to environmental management is dominated by capitalism that neglects the villagers' ideology of environmentalism. The state regarded the villagers' group being made up of non-locals who used the social network movement to force negotiations while the villagers saw themselves as protectors of natural resources for sustainable development over a period of more than two decades. The Pak Mun Villagers' Social Movement is a complex social phenomenon, especially the issues of livelihood, impact of the dam on local fishing, and crucial changes in ecosystems that affect people. The policy decision-making process used by the state in the politics of negotiations was unable to respond to the petitions of the villagers to open the dam permanently and the recovery of the community's livelihood has not been completed.

Keywords: Dynamics of movement: Recovery of community's livelihood:
Pak Mun Dam

ความเป็นมาของการเคลื่อนไหวก

การเคลื่อนไหวกของชาวบ้านปากมูลได้ปรากฏตัวต่อสังคมในฐานะชุมชนที่พยายามต่อสู้ต่อรอกกับนโยบายการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำเขื่อนปากมูลเพื่อแสวงหาทางเลือกในการปรับตัวและความอยู่รอดของชุมชนท้องถิ่น การฟื้นฟูระบบนิเวศและทรัพยากรปลาในแม่น้ำมูล รวมทั้งข้อจำกัดในการปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีพ จนถึงขั้นเกิดการปะทะขัดแย้งกับแผนนโยบายการพัฒนาของรัฐ บนฐานทรัพยากรธรรมชาติที่ถูกทำให้กลายเป็นพื้นที่ช่วงชิงผลประโยชน์ทางการเมืองเพื่อการดำรงอยู่ของอำนาจรัฐ กับฐานทรัพยากรอาหารในวิถีการดำรงชีพของชาวบ้านอย่างเข้มข้น

การเคลื่อนไหวกเพื่อต่อสู้เรียกร้องของชาวบ้านปากมูล ถือเป็นกรเคลื่อนไหวกของขบวนการภาคประชาชน (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2541) ในการพิทักษ์สิทธิการดำรงชีวิตและการปกป้องแม่น้ำมูล ในฐานะทรัพยากรสินสาธารณะที่ชุมชนท้องถิ่นใช้ประโยชน์ร่วมกัน ได้ก่อตั้งขึ้นและดำเนินการเคลื่อนไหวกต่อเนื่องมาอย่างยืดยาวนาน นับตั้งแต่รัฐบาล พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ได้อนุมัติให้การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) สร้างเขื่อนปากมูล ในปี พ.ศ.2533 จนกระทั่งมีการสร้างเขื่อนปากมูลเสร็จสิ้นในปี พ.ศ.2537

เขื่อนปากมูล ถูกสร้างขึ้นตรงบริเวณตอนปลายของแม่น้ำมูล (ปากมูล) ในจังหวัดอุบลราชธานี อยู่ห่างจากแม่น้ำโขงประมาณ 5 กิโลเมตร ส่งผลกระทบโดยตรงต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้าน ซึ่งส่วนใหญ่พึ่งพาทรัพยากรปลาจากแม่น้ำโขงที่เข้ามาในแม่น้ำมูล เป็นหลัก ภายหลังจากการสร้างเขื่อนปากมูล ระบบนิเวศแม่น้ำมูลถูกทำลาย เช่น เกาะ แก่งหินที่เป็นที่อยู่อาศัยหากินและวางไข่ของปลา ถูกระเบิดเป็นร่องน้ำ และจมอยู่ใต้น้ำลึก จากงานวิจัยไต้หวัน : แม่มูน การกลับมาของคนหาปลา บทสรุปและความรู้เรื่องปลา ระบุว่า ระบบนิเวศแม่น้ำมูลบริเวณปากมูล เป็นพื้นที่ชุ่มน้ำแบบแก่งหินขนาดใหญ่ที่มีความสมดุลซับซ้อนและมีความหลากหลายทางชีวภาพ และการปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูลทำให้เกิดสภาพน้ำนองเอ่อเนิ่ง ทำให้น้ำเน่าเสีย และแก่งหินกว่า 50 แห่ง จมอยู่ใต้น้ำและมีตะกอนดินทับถมไม่เหมาะต่อการดำรงชีวิตของปลา อีกทั้งยังทำให้เกิดการระบาดของเห็บปลาซึ่งเป็นศัตรูของปลา ผักตบชวาและไมยราบยักษ์ที่เป็นพืชต่างถิ่นก็สร้างปัญหายุ่งยากต่อการหาอยู่หากินของชาวบ้านเป็นอย่างมาก ผลการศึกษาของงานวิจัยไต้หวันยังคงค้นพบว่า ด้านระบบนิเวศ ปลาและพรรณพืชก่อนสร้างเขื่อนปากมูล มีพันธุ์ปลามากถึง 260 ชนิด แต่ภายหลังการสร้างเขื่อนเหลือปลาพบพันธุ์ปลา 43 ชนิด ซึ่งมีสาเหตุมาจากปลาไม่สามารถอพยพผ่านเขื่อนปากมูลหรือผ่านบันไดปลาโจนได้ (คณะนักวิจัยไต้หวัน สมัชชาคนจน และเครือข่ายแม่น้ำเอเซียตะวันออกเฉียงใต้ประเทศไทย, 2545)

ภาพที่ 1 แผนที่แสดงที่ตั้งของชุมชนและระบบนิเวศแก่งในแม่น้ำมูลตอนปลายที่มา: หนังสือแม่มูนการกลับมาของคนหาปลา งานวิจัยไต้หวัน เครือข่ายแม่น้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

โครงการเขื่อนปากมูลได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนในทุก ๆ ด้าน (เดชรัดน์ สุขกำเนิด, 2542) ได้แก่ ระบบนิเวศแม่น้ำมูลและแหล่งอาศัยของปลาทูกทำลายลง ทำให้ชาวบ้านหาปลาได้ลดลง ส่งผลให้รายได้ลดลงด้วย แม้ว่าภายหลังที่มีการเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูล ทรัพยากรจะเริ่มฟื้นคืนมา แต่เนื่องจากสภาพที่มีอยู่เดิมถูกทำลายไปในระหว่างที่เขื่อนเก็บกักน้ำ ชาวบ้านยังไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรได้ดังเดิม ซึ่งชาวบ้านปากมูลได้มีการเคลื่อนไหวเรียกร้องให้มีการฟื้นฟูระบบนิเวศและวิถีชีวิตชุมชนมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน จนกระทั่งปี 2545 รัฐบาล ทักษิณ ชินวัตร มีมติคณะรัฐมนตรีให้เปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูลทั้ง 8 บาน ตลอดปี เพื่อศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ และความรุนแรงของปัญหาผลกระทบต่อเกษตรกรและชาวประมงที่หาปลาในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูล

นักวิชาการโดยคณะนักวิจัยมหาวิทยาลัยอุบลราชธานีได้ทำการวิจัยศึกษาแนวทางการฟื้นฟูระบบนิเวศ วิถีชีวิตและชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูล เพื่อหาแนวทางการบริหารจัดการเขื่อนปากมูลที่เหมาะสม ซึ่งได้รับการสนับสนุนงบประมาณในการศึกษาจากรัฐบาล ผลการศึกษาพบว่า การเปิดประตูเขื่อนไม่ส่งผลกับเสถียรภาพของระบบการจ่ายกำลังไฟฟ้าโดยเฉพาะในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง แม้จะมีหรือไม่มีเขื่อนปาก

มูลระบบก็ยังคงอยู่ได้ และไม่ส่งผลกระทบต่อด้านการชลประทานเนื่องจากสภาพพื้นที่ไม่เอื้อต่อการทำการเกษตรนอกฤดูฝน อีกทั้งมีการพบพันธุ์ปลาเพิ่มขึ้นถึง 184 ชนิด ตลอดทั้งปี การศึกษาวิจัยครั้งนี้ยังระบุว่า การเปิดประตูน้ำบางช่วงเวลา และปิดบางช่วงเวลา จะส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศและเศรษฐกิจของชุมชน มีเพียงการเปิดประตูระบายน้ำตลอดปีเท่านั้นที่จะทำให้พื้นสภาพนิเวศ เศรษฐกิจและวิถีชีวิตชุมชนขึ้นมาได้ (คณะนักวิจัย มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 2545)

วนิดา ตันติวิทย์พิทักษ์ ที่ปรึกษาสมาคมฯคนจน (2547) เสนอไว้ใน บทความชื่อ “หนึ่งประเทศสองวิถี” ตอนหนึ่งว่า “การเปิดประตูน้ำทั้ง 8 บานตลอดทั้งปีเป็นการถาวร เพื่อฟื้นฟูระบบนิเวศของแม่น้ำมูล เปรียบเสมือนเป็นการลงทุน เพื่อการฟื้นฟูชีวิตและชุมชน ขึ้นมาด้วย เพราะวิถีชีวิตของชาวลุ่มน้ำมูลก็คือการฝากชีวิตไว้กับแม่น้ำมูล ซึ่งเป็นแหล่งอาหาร เป็นแหล่งรายได้ที่มั่นคง เป็นเหมือนธนาคารที่เปิดตลอด 24 ชั่วโมง เพื่อการหมุนเวียนเศรษฐกิจของชุมชน เป็นแหล่งสร้างงานให้กับคนรุ่นแล้วรุ่นเล่า เป็นสถานที่ให้การศึกษาเพื่อการประกอบอาชีพที่สุจริต เรียบง่าย เป็นแหล่งประกอบพิธีกรรมเพื่อชดเชลาจิตใจให้อ่อนโยน ยึดมั่นในกฎของธรรมชาติ เป็นกฎเกณฑ์ในการดำรงชีวิต”

อย่างไรก็ตามการแก้ไขปัญหาของรัฐบาล ไม่ได้ให้ความสำคัญกับข้อมูลทางวิชาการ ดังกล่าวและไม่ได้นำมาพิจารณาสำหรับการตัดสินใจบริหารจัดการเขื่อนปากมูล โดยรัฐบาล อ้างว่า ผลการวิจัยจากมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ที่ระบุว่าให้เปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูลตลอดปีเป็นระยะเวลา 5 ปี เพื่อฟื้นฟูธรรมชาติและวิถีการดำรงชีพของประชาชน นั้น เป็นเพียงส่วนหนึ่งของการศึกษาเท่านั้น ซึ่งไม่ได้หมายความว่าทุกผลการวิจัยจะถูกต้องเสมอไป แต่รัฐบาลกลับเลือกใช้ข้อมูลจากการสำรวจความคิดเห็น (Poll) ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ (2545) ที่ได้ทำการสำรวจความคิดเห็นของประชาชนกรณีเขื่อนปากมูลในพื้นที่อำเภอโขงเจียมอำเภอพิบูลมังสาหาร อำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี และ(สมชาย วงศ์เกษมและคณะ, 2546) จากสถาบันราชภัฏอุบลราชธานี ที่ทำโครงการสำรวจความคิดเห็นของประชาชนในจังหวัดอุบลราชธานีเกี่ยวกับการเปิด-ปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูล เพื่อประกอบการตัดสินใจเปิด-ปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูล ผลการสำรวจความคิดเห็นทั้งสองโครงการสรุปคล้ายกันว่า ประชาชนส่วนใหญ่ต้องการให้เปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูล 4 เดือน คือระหว่างเดือนกรกฎาคมถึงเดือนตุลาคม ของทุกปี

ต่อมารัฐบาลได้กำหนดนโยบายการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำเขื่อนปากมูล โดยมีมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 14 มกราคม 2546 ให้เปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูล 4 เดือน ใน 1 ปี (เปิด 4 เดือน-ปิด 8 เดือน) คือเปิดประตูน้ำตั้งแต่วันที่ 1 กรกฎาคม ถึงวันที่ 31 ตุลาคม ของทุกปี ต่อมามีมติคณะรัฐมนตรี วันที่ 8 มิถุนายน 2547 ให้เลื่อนเวลาเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูลมาเป็นวันที่ 1 พฤษภาคม ถึงวันที่ 31 สิงหาคม ของทุกปี เพื่อให้

สอดคล้องกับระบบนิเวศประมงและให้ปลาได้อพยพขึ้นมาวางไข่ ตามข้อเสนอของสมาชิกคนจนและต่อมารัฐบาลได้มีการทบทวนมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 8 มิถุนายน 2547 เรื่องการเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูล ตามที่ผู้อำนวยการรักษาความมั่นคงภายในผู้อำนวยการศูนย์อำนวยการจัดการความยากจนและพัฒนาชนบทตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เสนอและคณะรัฐมนตรีวันที่ 12 มิถุนายน 2550 มีมติเห็นชอบให้การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยดำเนินการรักษาระดับน้ำในเขื่อนปากมูลไว้ที่ประมาณ +106-108 เมตร/ระดับทะเลปานกลาง (ม.รทก.) โดยไม่กำหนดว่าจะต้องเปิด-ปิดประตูระบายน้ำเมื่อใด และการเปิด-ปิดประตูระบายน้ำให้เป็นไปตามธรรมชาติและสภาพความเป็นจริงของสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ ทั้งนี้ ให้กระทรวงมหาดไทยประสานและเร่งรัดการจัดตั้งคณะกรรมการระดับจังหวัดเพื่อดำเนินการกำกับรักษาระดับน้ำเขื่อนปากมูล จังหวัดอุบลราชธานี ให้อยู่ในระดับ +106-108 เมตรระดับน้ำทะเลปานกลาง (ม.รทก.) ตลอดจนพิจารณาดำเนินการและแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในพื้นที่ โดยมีผู้ว่าราชการจังหวัดอุบลราชธานีเป็นประธาน และมีอำนาจตัดสินใจในการเปิดหรือปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูล ภายใต้การดูแลให้คำปรึกษาของกระทรวงมหาดไทย และในการเปิดหรือปิดประตูเขื่อนให้คำนึงถึงสภาพตามธรรมชาติและความเป็นจริง ในพื้นที่ ทั้งนี้ มอบอำนาจให้คณะกรรมการชุดนี้ดำเนินการโดยไม่จำเป็นต้องนำเรื่องมาเสนอคณะรัฐมนตรี ซึ่งคณะกรรมการบริหารจัดการน้ำเขื่อนปากมูล จังหวัดอุบลราชธานีได้จัดประชุมครั้งที่ 3/2551 วันจันทร์ที่ 12 พฤษภาคม 2551 โดยมีนายชวน ศิรินันท์พร ผู้ว่าราชการจังหวัดอุบลราชธานี เป็นประธานในประชุมเพื่อพิจารณากำหนดเกณฑ์ในการเปิด-ปิดประตูน้ำเขื่อนปากมูล ดังนี้

(1) ให้เริ่มเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูลทันทีที่อัตราการไหลของน้ำในแม่น้ำมูลที่สะพานเสรีประชาธิปไตย (M 7) สูงถึง 500 ลูกบาศก์เมตร/วินาที และให้สามารถเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูลสุดบานทั้ง 8 บานได้ภายใน 10 วัน นับจากวันที่เริ่มระบายน้ำ

(2) ในกรณีที่อัตราการไหลของน้ำตาม (1) ยังสูงไม่ถึง 500 ลูกบาศก์เมตร/วินาที (ในวันที่ 5 มิถุนายน) ให้เริ่มดำเนินการเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูลทั้ง 8 บาน ภายในวันที่ 15 มิถุนายน ทั้งนี้ การเตรียมงานเพื่อลดระดับน้ำ และการแจ้งเตือนราษฎรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ให้ปฏิบัติตามมาตรฐานระบบงานของ กฟผ. ที่เคยปฏิบัติ

(3) ให้เปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูลต่อเนื่องเป็นเวลาประมาณ 4 เดือน หากมีเหตุจำเป็นอย่างยิ่ง ที่ควรเปิดประตู "มากหรือน้อยกว่า 4 เดือน" ให้คณะทำงานเสนอคณะกรรมการ เพื่อแก้ไขปัญหาเป็นการด่วน (รายงานการประชุมคณะกรรมการบริหารจัดการน้ำเขื่อนปากมูล ครั้งที่ 3/2551วันที่ 12 พฤษภาคม 2551)

ซึ่งในทางปฏิบัติ รัฐบาลและ กฟผ.ไม่ได้ทำตามนโยบายหรือมาตรการที่ตกลงกันไว้กับชาวบ้านอย่างจริงจัง ในขณะที่ชาวบ้านปากมูลได้ยกระดับข้อเรียกร้องให้รัฐบาลและ

กฟผ. เปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูลอย่างถาวร พร้อมทั้งจ่ายค่าชดเชยที่เป็นธรรมเพื่อเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบและเร่งฟื้นฟูระบบนิเวศแม่น้ำมูล ซึ่งชาวบ้านปากมูลได้เคลื่อนไหวต่อสู้หลากหลายรูปแบบ ทั้งการรวมกลุ่มชุมนุมไปติดตามทวงถามความก้าวหน้า ส่งตัวแทนไปประสานงานเจรจา ตลอดจนเข้าร่วมเวทีกับสมัชชาคนจนและเครือข่ายทางสังคมอื่น ๆ ในสภาพที่สังคมมีความขัดแย้งแบ่งขั้วแบ่งสี ชาวบ้านปากมูลถูกกำหนดให้เลือกข้างใดข้างหนึ่งและในระดับพื้นที่ที่ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านด้วยกันเองยังดำรงอยู่ ชาวบ้านจะมีวิธีการจัดการความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับรัฐและกลุ่มชาวบ้านอื่น ๆ อย่างไร ในท่ามกลางกระแสวาทกรรมทางการเมืองและการพัฒนาที่ต่างฝ่ายต่างหยิบยืมมาใช้สนับสนุนการเคลื่อนไหวตอบโต้ ต่อรองซึ่งกันและกัน

จากปรากฏการณ์ข้างต้นจึงนำมาสู่คำถามการศึกษาคือ การฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชนของชาวบ้านปากมูลจะเป็นจริงหรือไม่ภายใต้สถานการณ์ปัจจุบันและพลวัตการเคลื่อนไหวทางสังคมของชาวบ้านเป็นอย่างไรซึ่งบทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง การเคลื่อนไหวต่อรองของชาวบ้านปากมูล เพื่อเปิด-ปิด ประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูล ผู้เขียนขอขอบคุณผศ.ดร.กนกวรรณ มะโนรมย์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ที่ให้ข้อคิดและคำแนะนำอย่างดีเสมอมา

กรอบการวิเคราะห์

ในเบื้องต้นของบทความนี้ ผู้เขียนได้พยายามใช้แนวคิดทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรมมาวิเคราะห์ข้อมูลบริบทความเป็นมาของสภาพปัญหาต่าง ๆ ที่ส่งผลกระทบต่อ การดำเนินชีวิตของชาวบ้านปากมูลที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ เพราะผู้เขียนเชื่อว่าความสมบูรณ์ของระบบนิเวศจะเป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญที่สุดของการพัฒนาวิถีชีวิต ทั้งทางเศรษฐกิจสังคม และวัฒนธรรม และนำแนวคิดการเคลื่อนไหวทางสังคม มาช่วยอธิบายกลยุทธ์ในการเคลื่อนไหว ตอบโต้ ต่อรอง ระหว่างชาวบ้านกับรัฐเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นว่ามีพลวัตการเคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชนอย่างไร

บริบทเชิงนิเวศชุมชนและผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูล

ลักษณะของสภาพอากาศในเขตลุ่มน้ำมูลตอนล่างมีลักษณะแห้งแล้งมากในฤดูแล้ง และในหลายพื้นที่มีสภาพดินที่ไม่เหมาะแก่การทำเกษตรกรรม เนื่องจากเป็นลานหินกว้างหรือมีผิวดินปกคลุมแผ่นหินตามภูมิประเทศที่เป็นที่ราบลุ่มกับเนินเขากระຈายอยู่ตลอดแนวลำน้ำ พื้นที่เพาะปลูกจึงไม่อุดมสมบูรณ์นัก ชุมชนในลุ่มน้ำมูลตอนล่างส่วนใหญ่จึงมีวิถีชีวิตประจำวันด้วยการเป็นชาวประมงพื้นบ้าน หาปลาเพื่อยังชีพเลี้ยงครอบครัว และขายเป็นรายได้หลัก จนเกิดเป็นวิถีวัฒนธรรมทั้งในระดับครัวเรือนและระดับชุมชน

การสะสมความรู้และภูมิปัญญาในการปรับตัวในการดำรงวิถีชีวิต ประเพณีความเชื่อ ระบบคุณค่าและความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปแบบต่าง ๆ โดยแต่ละชุมชนต่างมีประวัติศาสตร์ความเป็นมา และเงื่อนไขในการติดต่อกันสัมพันธ์กับสังคมภายนอก อันก่อให้เกิดการปะทะประสาน และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรมจากในชุมชนเองอย่างต่อเนื่อง

นับแต่อดีตมาชุมชนชาวประมงพื้นบ้านปากมูลดำรงวิถีชีวิตโดยอาศัยทรัพยากรธรรมชาติและปลาในแม่น้ำมูลเป็นหลัก จนกระทั่งสามารถสร้างหลักประกันในชีวิตที่มีแต่ความสงบสุขร่มเย็นก่อเกิดเป็นชุมชนที่เข้มแข็งทางด้านเศรษฐกิจและร่ำรวยไปด้วยวัฒนธรรมหลากหลายและเป็นวิถีชีวิตที่เรียบง่ายและงดงาม ดังจะเห็นได้จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ คือหลักศิลาจารึกของเจ้าชายจิดเสน บริเวณปากแม่น้ำโขงน้อย ภาพเขียนรูปปลา คน และเครื่องมือหาปลาที่ผาแต้ม ตลอดจนการตั้งบ้านเรือนตลอดสองฝั่งแม่น้ำมูล แสดงให้เห็นถึงคุณค่าของความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับแม่น้ำมูล ที่เปรียบเสมือนสายใยห่วงโซ่สัมพันธ์ไม่สามารถแยกจากกันได้ แม้อำมุข เสนาะวาที พุดถึงอดีตที่พ่อแม่พามาปักหลักหาปลาอยู่ริมฝั่งมูลว่า

“สมัยก่อนอยู่ในวัยสนุกสนานตามประสาเด็ก เห็นพ่อแม่หาปลาได้มากเป็นเรื่องปกติจนชินตา แต่พอโตขึ้นจึงรู้ว่าการหาปลาเป็นอาชีพหลักที่สำคัญสำหรับครอบครัว เพราะได้เงินไปโรงเรียน และพ่อแม่สามารถสร้างบ้านได้หลังใหญ่ จากเดิมที่เป็นแค่เพิงพักอยู่ริมน้ำ และชาวบ้านคนอื่น ๆ ที่มาหาปลาด้วยกันก็สร้างบ้านขยายออกไปเรื่อยๆจนกลายเป็นหมู่บ้านคั่นลิ้มในปัจจุบันและยังมีหมู่บ้านตรงข้ามคนละฝั่งแม่น้ำมูลก็เป็นชุมชนหาปลาเหมือนกัน แม่คำมุข แต่งงานตอนวัยสาวกับหมู่บ้านใกล้เคียงที่หาปลาเก่งไม่แพ้คนอื่น” (คำมุข เสนาะวาที, 2553)

คนแต่ละกลุ่มแต่ละชุมชนต่างก็มีวิถีชีวิตที่จะต้องอยู่รอดร่วมกัน และวิถีชีวิตของแต่ละกลุ่มนั้นก็เกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมของถิ่นฐานที่มนุษย์ตั้งหลักแหล่งที่อยู่อาศัยและทำมาหากิน เพื่อการดำรงชีวิตอยู่รอดร่วมกัน (ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม, 2544) แสดงให้เห็นว่าในอดีตแม่น้ำมูลมีความอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านต่างถิ่นอพยพมาปลูกเพิงพักอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเพื่อหาปลา และจำนวนคนเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนย้ายถิ่นฐานมาสร้างบ้านแปลงเมืองขึ้นใหม่ ในฐานะชุมชนชาวประมงพื้นบ้านที่พึ่งพิงอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติ ชุมชนกว่า 65 หมู่บ้านที่ตั้งอยู่สองฝั่งน้ำมูล มีอาชีพการทำประมง เนื่องจากระบบนิเวศเอื้อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายของพันธุ์ปลาจากแม่น้ำโขงประกอบกับพื้นดินบริเวณเหนือตลิ่งไม่เหมาะกับการทำเกษตรกรรมอาชีพประมงจึงเป็นอาชีพหลักที่หล่อเลี้ยงชีวิต ของชุมชนริม 2 ฝั่งแม่น้ำมูลมานับนาน

ภายหลังการสร้างเขื่อนปากมูล การระเบิดแก่งหินกลางแม่น้ำมูล ได้ทำลายระบบนิเวศที่สำคัญของแม่น้ำมูล ทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของปลาลดลงอย่างรวดเร็ว ชาวประมงกว่า 7,000 ครอบครัวสูญเสียอาชีพ ทำให้รายได้ลดลง จากการศึกษาของชลิต วิทยานนท์ พบว่า แม่น้ำมูลก่อนการสร้างเขื่อนมีพันธุ์ปลาประมาณ 240 ชนิด คณะกรรมการเขื่อนโลกศึกษาพบว่า เป็นปลาอพยพ 77 ชนิด และปลาชนิดที่อาศัยอยู่ตามแก่ง 35 ชนิด และปัจจุบันแก่งเหล่านี้กว่า 50 แก่งได้จมอยู่ใต้อ่างเก็บน้ำ การสร้างเขื่อนทำให้พันธุ์ปลา 169 ชนิดได้รับผลกระทบ และมีปลาถึง 56 ชนิดที่ปรากฏว่าไม่สามารถจับได้อีกเลยภายหลังการสร้างเขื่อนปากมูล ขณะที่ยังมีปลาไหลที่สร้างขึ้นมาภายหลังไม่ได้ช่วยให้ปลาอพยพตามฤดูกาลจากแม่น้ำโขงเข้าสู่แม่น้ำมูลได้ เขื่อนปากมูลจึงปิดตายระบบลุ่มน้ำ/มูลที่มีพื้นที่ถึง 117,000 ตารางกิโลเมตรทั้งระบบ (คณะนักวิจัยไต้หวัน สมัชชาคนจน กรณีและเครือข่ายแม่น้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, 2545)

กล่าวโดยสรุป บริบทเชิงนิเวศชุมชน ชาวประมงพื้นบ้านปากมูลได้มีการเรียนรู้หล่อหลอม ปรับตัว เพื่อการดำรงอยู่ของชีวิตให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ ในระบบนิเวศบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนปลาย ซึ่งมีแม่น้ำมูลเป็นเสมือนเส้นเลือดใหญ่ที่หล่อเลี้ยงสรรพชีวิต ด้วยลักษณะเฉพาะทางระบบนิเวศที่หลากหลายเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ของพันธุ์ปลา และพืชพรรณอันหลากหลายตลอดสองฝั่งแม่น้ำมูล เป็นดัชนีชี้วัดถึงความมั่นคงทางอาหาร ซึ่งฐานทรัพยากรอาหารนี้เองคือปัจจัยสำคัญสูงสุดของการดำรงชีวิต วิถีการดำรงชีวิตของชาวประมงพื้นบ้านปากมูลเกิดจากกระบวนการเรียนรู้และปรับตัวทางวัฒนธรรมผ่านกาลเวลานับร้อยนับพันปี สังคมเป็นองค์ความรู้ ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมตกทอดสืบต่อกันจากรุ่นแล้วรุ่นเล่า ถือเป็นวัฒนธรรมในการดำรงชีวิตที่เรียบง่าย เพียงพอ เกื้อหนุนและพึ่งพาอยู่กับธรรมชาติมายาวนาน การดำเนินชีวิตของชาวบ้านปากมูลเกี่ยวพันกับทรัพยากรธรรมชาติซึ่งสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ เพราะว่าความสมบูรณ์ของระบบนิเวศแม่น้ำมูล เป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญที่สุดของการพัฒนาวิถีชีวิต ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม สิ่งทีกล่าวมาทั้งหมดนี้กำลังจะหายไปหลังจากการสร้างเขื่อนปากมูล

โครงการเขื่อนปากมูลได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนทุก ๆ ด้าน เมื่อระบบนิเวศที่เป็นแหล่งอาศัยของปลาถูกทำลาย เช่น เกาะแก่ง และป่าบุงป่าทาม ซึ่งมีพืชพรรณหลากหลายชนิดที่ปลาเข้ามาอาศัยพุ่มไม้และรากไม้เพื่อหลบซ่อน และวางไข่ (เดชรัตน์ สุขกำเนิด, 2542) เมื่อปริมาณปลาลดลงชาวบ้านจึงขาดรายได้จากการหาปลาทำให้ชาวบ้านไม่มีความมั่นคงด้านอาหาร ชาวบ้านต้องพึ่งพาอาหารจากตลาดมากขึ้นก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนด้านสังคมวัฒนธรรม เพราะชาวบ้านที่ขาดรายได้และสูญเสียอาชีพประมงจะหาทางออกโดยการอพยพย้ายถิ่นไปทำงานต่างจังหวัดทั้งชั่วคราวและถาวรทำให้คนในครอบครัวมี

ความสัมพันธ์ที่ห่างเหินกันและการสืบสานวัฒนธรรมพื้นบ้านก็ลดหายไปด้วย ผลเสียที่เกิดขึ้นทันทีหลังจากมีเขื่อนก็คือ ประชาชนจำนวน 6,176 ครัวเรือน ต้องสูญเสียรายได้จากการประมงในพื้นที่ไปปีละ 119 ล้านบาท กล่าวคือจากเดิมมีรายได้ 159 ล้านบาท (ประมาณ 2,100 บาท ต่อครัวเรือนต่อเดือน) ลดลงเหลือ 40 ล้านบาท (เหลือ 500 บาทต่อครัวเรือนต่อเดือน) คือรายได้ของประชาชนหายไปทันทีครัวเรือนละประมาณ 1,600 บาท ต่อเดือน

พลวัตการเคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ

ช่วงการก่อสร้างเขื่อนปากมูลชาวบ้านใช้วิธีการรวมตัวก่อตั้งกลุ่มอนุรักษ์แม่น้ำมูลเคลื่อนไหวตรวจสอบการดำเนินโครงการของรัฐ ต่อมาได้จัดตั้ง คณะกรรมการชาวบ้านเพื่อฟื้นฟูชีวิตและชุมชนลุ่มน้ำมูลจากตัวแทนชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบและเข้าร่วมเคลื่อนไหวกับสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (สทย.อ)ช่วงที่กำลังก่อสร้างเขื่อนปากมูล (ปี 2534-2537) เริ่มจากการถมคันดินกันแม่น้ำมูล ทำให้เกิดการเปลี่ยนทิศทางการไหลของน้ำและการระเบิดแก่งหินกลางลำน้ำนั้นส่งผลกระทบรุนแรงที่สุดเนื่องจากปลาจากแม่น้ำโขงไม่สามารถเข้ามาในแม่น้ำมูลได้เลยชาวบ้านจึงได้พยายามเคลื่อนไหวต่อร้องให้รัฐบาลจ่ายค่าชดเชยการสูญเสียโอกาสจากการประกอบอาชีพประมงในช่วงที่ดำเนินการก่อสร้างเขื่อนเป็นเวลา 3 ปี พ่อใหญ่คง มหาชัย ชาวบ้านหัวเหว บอกว่า

“น้ำมูลเป็นสี่แดงมีแต่คราบน้ำมัน ปลาที่ไหนจะเข้ามาได้ ช่วงนั้น (ช่วงก่อสร้าง) เขาเอาเครื่องจักรขนาดใหญ่มาลงและชนเหล็กและอุปกรณ์ก่อสร้างมากมายมากองไว้สูงเป็นภูเขา พอตอนระเบิดแก่งน้ำมูลก็ همینฉิวปลาก็ตาย ตอนนั้นไม่ได้ลงหาปลาเลย อาศัยไปหาเก็บยาสมุนไพรรักษาโรคต่าง ๆ ให้ชาวบ้าน พอมีรายได้ แต่ช่วงที่มีการชุมนุม พ่อก็เป็นหมอนวดพื้นบ้านแผนโบราณ มีรายได้ดี ก็พออยู่ได้” (คง มหาชัย, 2552)

ชาวบ้านใช้เวลาในการเคลื่อนไหวต่อร้อง ชุมนุมเรียกร้องกดดันทั้งในระดับพื้นที่และในกรุงเทพมหานครเกือบ 4 ปี ชาวบ้านบางส่วนต้องไปรับจ้างทำงานต่างจังหวัด เช่นไปรับจ้างตัดอ้อยที่จังหวัดเพชรบุรี สุพรรณบุรี บางครอบครัวย้ายไปหาปลาที่เขื่อนเขาแหลม จังหวัดกาญจนบุรี บ้างก็ไปเป็นกรรมกรแบกหาม และยามในกรุงเทพฯ คนหนุ่มสาวก็เข้าไปเป็นคนงานในโรงงานอุตสาหกรรม และอื่น ๆ ทั้งนี้ก็เพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัว และจากการเคลื่อนไหวชุมนุมเรียกร้องของชาวบ้านในครั้งนั้นทำให้ กฟผ.ยอมจ่ายค่าชดเชยให้ชาวบ้าน 2 กรณี คือ ค่าชดเชยการสูญเสียทรัพย์สินจากการถูกน้ำท่วมตามจริงทั้งที่ดินทำกินและบ้านเรือนที่ถูกน้ำท่วม อีกกรณีคือ การจ่ายค่าชดเชยการสูญเสียโอกาสในการประกอบอาชีพประมงตลอดเวลา 3 ปี ที่ทำการก่อสร้างเขื่อนปากมูลเป็นจำนวนเงิน

ครอบครัวละ 90,000 บาท จำนวน 3,195 ครอบครัว และ กฟผ. ยืนยันว่าจะเร่งฟื้นฟูระบบนิเวศเพื่อให้แม่น้ำมูลกลับมามีความอุดมสมบูรณ์ โดยใช้มาตรการช่วยเหลือปลาให้อพยพขึ้นบันไดปลาโจนข้ามเขื่อนเพื่อขึ้นไปวางไข่และเร่งพัฒนาศูนย์เพาะพันธุ์ประมงน้ำจืดผลิตลูกปลามาปล่อยในแม่น้ำมูล

ช่วงเขื่อนปากมูลสร้างเสร็จและเริ่มกักเก็บน้ำเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า ชาวบ้านปากมูลสร้างเครือข่ายพันธมิตรและร่วมก่อตั้งสมัชชาคนจนและชุมนุมใหญ่ 99 วันที่หน้าท่าเขื่อนรัฐบาล ต่อมาใช้ยุทธศาสตร์ปักหลักชุมนุมในพื้นที่ต้นตอของปัญหา โดยการตั้งหมู่บ้านแม่มนมั่นยืนที่บริเวณหัวงานทางเข้าเขื่อนปากมูลพร้อมกับเครือข่ายกลุ่มปัญหาต่าง ๆ โดยยึดหลักสันติวิธี คือ สัจจะ ตบะ และอหิงสา

ภายหลังการปิดประตูระบายน้ำทั้ง 8 บาน และเขื่อนเริ่มผลิตกระแสไฟฟ้า ชาวบ้านยังคงได้รับความเดือดร้อนจากการสูญเสียอาชีพประมงเนื่องจากจำนวนปลาลดลงเรื่อย ๆ บันไดปลาโจนที่ออกแบบมาให้ปลาว่ายข้ามเขื่อนขึ้นไปวางไข่ก็ไม่ได้ผล อีกทั้งการปล่อยพันธุ์ปลาขนาดเล็ก ก็ไม่ประสบผลสำเร็จเพราะระบบน้ำธรรมชาติต่างจากบ่อดินหรือบ่อปูนที่สามารถให้อาหารแก่ลูกปลาได้ ทำให้ชาวบ้านปากมูลรวมตัวกันอีกครั้งเพื่อเรียกร้องให้มีการชดเชยการสูญเสียอาชีพอย่างถาวรในปี 2540 ชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูลในนามสมัชชาคนจนได้ปักหลักชุมนุมที่หน้าท่าเขื่อนรัฐบาลและได้ขอยุติหลังจากการชุมนุมผ่านไป 99 วัน คือ รัฐบาล ยอมรับว่า เขื่อนปากมูล ทำให้เกิดผลกระทบต่อชาวบ้านที่ประกอบอาชีพประมง จริงโดยรัฐบาลได้มีมติคณะรัฐมนตรีให้จัดสรรที่ดินทำกินทดแทนอาชีพเดิมแก่ชาวบ้านครอบครัวละ 15 ไร่ แต่เนื่องจากรัฐบาลไม่สามารถจัดหาที่ดินได้ จึงให้ราษฎรไปจัดซื้อด้วยตนเองในอัตราไร่ละ 35,000 บาท ในขณะที่อยู่ในขั้นตอนการดำเนินการจ่ายค่าชดเชย รัฐบาลพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ ลาออกเสียก่อน ทำให้กลไกในการทำงานไม่สามารถดำเนินการต่อไปได้ การแก้ปัญหาจึงหยุดชะงักลง

หลังจากนายชวน หลีกภัย ได้เป็นนายกรัฐมนตรี พร้อมทั้งพรรคประชาธิปไตยเข้ามบริหารประเทศต่อจากรัฐบาลพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ และได้มีคำสั่งยกเลิกมติคณะรัฐมนตรีสมัยพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ ทำให้ชาวบ้านปากมูลต้องเคลื่อนไหวต่อสู้อีกหลายครั้ง โดยใช้กลยุทธ์ที่หลากหลายตามแนวทางสันติวิธี เช่น การตั้งหมู่บ้านแม่มนมั่นยืนยาวนานเกือบ 3 ปี การเดินเท้าทางไกลนับพันกิโลเมตร การยึดสันเขื่อน ขึ้นรถไฟเพื่อไปตั้งหมู่บ้านคนจนชุมนุมที่ข้างท่าเขื่อนรัฐบาล จนถึงขั้นปิดเขื่อนรัฐบาล การปิดล้อมท่าเขื่อนรัฐบาล การชุมนุมยึดเยื่ออย่างสันติและอื่น ๆ จนมีการเลือกตั้งใหม่และพรรคไทยรักไทยได้เสียงข้างมากจัดตั้งรัฐบาลโดยมีพันตำรวจโท ทักษิณ ชินวัตร เป็นนายกรัฐมนตรี

ตลอดเวลาที่ผ่านมา ชาวบ้านได้พยายามเคลื่อนไหวเรียกร้องกับทุกรัฐบาลเพื่อให้รัฐบาลยอมรับความจริงและแก้ปัญหาด้วยเหตุผลและข้อมูลทางวิชาการ และได้ยกระดับ

เคลื่อนไหวจากระดับพื้นที่ไปสู่กว้างมากขึ้นในรัฐบาลพันตำรวจโท ทักษิณ ชินวัตร เพื่อกดดันให้ภฟผ.ดำเนินการเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูลอย่างถาวร อันเป็นแนวทางเดียวในการฟื้นฟูชีวิตของผู้ได้รับผลกระทบ ซึ่งข้อเสนอนี้ได้รับการยอมรับอย่างประจักษ์แล้ว ในช่วงการทดลองเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูลเมื่อปี 2544-2545 ทั้งยังมีงานวิจัยของมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ซึ่งได้มีข้อชี้แนะว่า “ให้เปิดประตูระบายน้ำทั้ง 8 บานตลอดปี เป็นเวลาอย่างน้อย 5 ปี ให้ระบบนิเวศฟื้นตัวเพื่อฟื้นคืนวิถีชุมชน” อันจะส่งผลให้อาชีพการหาปลาซึ่งเป็นอาชีพหลัก กลับมาสร้างรายได้ พื้นที่เศรษฐกิจชุมชนให้กลับคืนมา แต่รัฐบาลเลือกที่จะเปิดประตูระบายน้ำแค่ 4 เดือน และปิด 8 เดือน ทำให้ชาวบ้านปากมูลเคลื่อนไหวเรียกร้องให้รัฐบาลเปิดประตูน้ำเขื่อนปากมูลทั้ง 8 บาน อย่างถาวร เพราะการเปิด ๆ ปิด ๆ (เปิด 4 ปิด 8) ไม่ได้ช่วยให้ระบบนิเวศแม่น้ำมูลฟื้นตัวกลับมาอุดมสมบูรณ์ได้เหมือนเดิม ดังนั้น ข้อเรียกร้องของชาวบ้านปากมูล ที่เคลื่อนไหวต่อรองกับรัฐบาลในปัจจุบันนี้ คือให้รัฐบาลเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูลถาวร เพื่อฟื้นฟูระบบนิเวศแม่น้ำมูลและเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูล

ตารางที่ 1 แสดงการเคลื่อนไหวในช่วงเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ

ช่วงเวลา	เหตุการณ์เคลื่อนไหวที่สำคัญ
พ.ศ.25323-2533	-รัฐบาลอนุมัติให้สร้างเขื่อนปากมูล -ชาวบ้านเริ่มรวมตัวกันประท้วงการสร้างเขื่อนที่หน้าศาลากลางจังหวัดอุบลราชธานี และที่แก่งสะพือ
พ.ศ.2534	-ชาวบ้านรวมตัวกันประท้วงโครงการเขื่อนปากมูลที่ กรุงเทพฯ หน้าทำการธนาคารโลก เพื่อกดดันให้ธนาคารโลกพิจารณาระงับเงินกู้แก่ภฟผ.
พ.ศ.2537	-ชาวบ้านบุกยึดเครื่องจักรที่ใช้เจาะชั้นหินและเครื่องมือที่ใช้ในการเปิดแก่งบริเวณหัวงานก่อสร้างเขื่อนปากมูล และนั่งทับหลุมที่มีระเบิดไดนาไมต์ฝังอยู่ใต้แก่งหิน -ชาวบ้านชุมนุมใหญ่ที่หน้าศาลากลางจังหวัด นานนับเดือน และเดินเท้ากลับไปปักหลักชุมนุมตรงบริเวณหัวงานก่อสร้างเขื่อนปากมูล ระยะทาง เกือบร้อยกิโลเมตรใช้เวลา 15 วัน
พ.ศ.2537	-ต่อมารัฐบาลได้แต่งตั้งคณะกรรมการพิจารณาช่วยเหลือผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการประกอบอาชีพประมง โดยมีนายปลอดประสพ สุรัสวดี (อธิบดีกรมประมงในขณะนั้น) เป็นประธานและยินยอมจ่ายค่าชดเชยค่าเสียหายโอกาสจากการประกอบอาชีพประมง (ครั้งแรกในประวัติศาสตร์)
พ.ศ.2538-2539	-ชาวบ้านร่วมกันจัดตั้งสมัชชาคนจน เพื่อใช้เป็นเวทีที่เครือข่ายทางสังคม ในการเคลื่อนไหว -ก่อตั้งสหกรณ์การเกษตรปากมูล จำกัด

ตารางที่ 1 (ต่อ) แสดงการเคลื่อนไหวในช่วงเหตุการณ์สำคัญต่างๆ

ช่วงเวลา	เหตุการณ์เคลื่อนไหวที่สำคัญ
พ.ศ.2540-2541	-ชาวบ้านปากมูลเข้าร่วมชุมนุมกับสมัชชาคนจน ที่หน้าทำเนียบรัฐบาลเป็นเวลานานที่สุด 99 วัน -รัฐบาลแต่งตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาสมัชชาคนจนและคณะกรรมการแก้ไขปัญหาสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนปากมูล -ก่อสร้างศูนย์ภูมิปัญญาไผ่บ้าน และจัดทำพิพิธภัณฑ์
พ.ศ.2542-2545	-ตั้งหมู่บ้านแม่มน่มันยืน ยกระดับการเคลื่อนไหว จนทำให้ องค์การสหประชาชาติ เพื่อการพัฒนา ยกย่องให้เป็นกรณีตัวอย่างในการศึกษาต้นแบบของการเคลื่อนไหวภาคประชาชน คนรากหญ้า และได้รับการเผยแพร่ไปทั่วโลกและเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ที่ นายกรัฐมนตรี ลงพื้นที่เพื่อมาดูปัญหาผลกระทบด้วยตัวเอง -กลุ่มสมัชชาคนจนจัดโครงการธรรมชาติบำบัดเพื่อ แม่บ้านมูล โดยจัดสัมมนา 2 ครั้ง ได้แก่ จ.นครราชสีมา ในหัวข้อ แอ่งอารยธรรมลุ่มน้ำมูล และที่ จ.อุบลราชธานี ในหัวข้อ วิธีชาวประมงแห่งลุ่มน้ำมูล -รัฐบาลแต่งตั้งคณะกรรมการเพื่อทำการศึกษาวิจัยผลกระทบและทดลองเปิดประตูระบายน้ำตลอดปี
พ.ศ.2546	-ชาวบ้านร่วมกับนักวิชาการ ทำการศึกษาวิจัยผลกระทบจากการสร้างเขื่อนซึ่ง ต่อมาถูกเรียกว่า งานวิจัยไผ่บ้าน
พ.ศ.2547-2549	-ชาวบ้านยึดรถไฟจากจังหวัดอุบลราชธานีเพื่อเดินทางไปปักหลักชุมนุมและปิดล้อม ทำเนียบรัฐบาล จนถึงขั้นเป็นทำเนียบรัฐบาลและยอมให้ตำรวจจับกุมไปเข้าห้องขังพร้อมตั้งข้อหาดำเนินคดีซึ่งต่อมาศาลได้ยกฟ้อง -ชาวบ้านได้ติดตามการแก้ปัญหาอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งเกิดเหตุการณ์รัฐประหารยึดอำนาจเมื่อวันที่ 19 กันยายน 2549 -ที่ปรึกษาสมัชชาคนจน(วนิดา ต้นติวิทยพิทักษ์) เสียชีวิตด้วยโรคมะเร็ง
พ.ศ.2550-2551	-รัฐบาลแต่งตั้งคณะกรรมการบริหารจัดการน้ำเพื่อแก้ปัญหาเขื่อนปากมูล โดยให้ผู้ว่าราชการจังหวัดอุบลราชธานี เป็นประธานคณะกรรมการ ภายใต้การดูแลให้คำปรึกษาของกระทรวงมหาดไทย โดยอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของกองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายใน (กอ.รมน.) ซึ่งมีพลเอกสนธิ บุญยรัตกลิน ผบ.ทบ. และประธาน คมช. เป็นผู้อำนวยการ และมีอำนาจตัดสินใจในการเปิดหรือปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูล โดยไม่จำเป็นต้องนำเรื่องมาเสนอคณะรัฐมนตรีพิจารณา -นายหันหาโชติ ชัยรัตน์(ที่ปรึกษาสมัชชาคนจน) เสียชีวิตด้วยอุบัติเหตุรถยนต์ -รัฐบาลแต่งตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูล และตั้งอนุกรรมการขึ้น 2 ชุด เพื่อทำการศึกษาวิจัยเพิ่มเติมและรับฟังความคิดเห็นจากประชาชน
พ.ศ.2552-ปัจจุบัน	-ชาวบ้านเข้าร่วมกับเครือข่ายขบวนการประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรม (ขปส.) หลังจากที่เครือข่ายสมัชชาคนจนเกิดปัญหาภายในขบวนการหลังจากขาดผู้นำทางอุดมการณ์ และมีสถานการณ์ความขัดแย้งทางการเมืองเลื้อยเลื้อย-เลื้อยแดง

การเคลื่อนไหวในระดับตัวแทน ช่วงเปิด-ปิดประตูระบายน้ำ (เปิด 4 - ปิด 8)

จากตารางข้างต้นได้แสดงให้เห็นถึงพลวัตการเคลื่อนไหวของชาวบ้านตามช่วงเหตุการณ์สำคัญๆ มาเป็นลำดับ จนกระทั่งเกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและการรัฐประหาร ซึ่งช่วงที่ชาวบ้านปากมูลมีการเคลื่อนไหวในระดับตัวแทนชาวบ้าน บ้านละ 1-5 คน ไม่มีการชุมนุมใหญ่โดยมีเป้าหมายเพื่อกดดันการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) เปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูลตามมติคณะรัฐมนตรี แต่เนื่องจากรัฐบาลได้มีมติคณะรัฐมนตรีเรื่องการเปิด-ปิด ประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูล กลับไปกลับมาหลายครั้ง ทำให้ชาวบ้านปากมูลต้องเฝ้าติดตามและยื่นหนังสือคัดค้านมติคณะรัฐมนตรีที่ตัดสินใจจากฐานการเมืองและข้ออ้างเรื่องความมั่นคงภายใน การเคลื่อนไหวต่อรองของชาวบ้านปากมูลจึงมุ่งเน้นไปที่การสื่อสารต่อสาธารณะชนโดยวิธีการผลิตสื่อเช่น จุลสาร หนังสือ แผ่นพับ โบปปลิว แกลงการณื ยื่นหนังสือ จัดรายการวิทยุ ทำสารคดีโทรทัศน์สำหรับนักข่าวพลเมือง จัดเวทีสัมมนาวิชาการทั้งในพื้นที่ มหาวิทยาลัยท้องถิ่น และมหาวิทยาลัยในกรุงเทพฯ ตลอดจนเข้าร่วมประชุมกับคณะกรรมการบริหารจัดการน้ำเขื่อนปากมูล การต่อรอง การเจรจากับรัฐ และอื่นๆ อีกมากมายหลากหลายวิธี โดยเฉพาะการเผยแพร่ขยายผลงานวิจัยไ้บ้าน ที่ชาวบ้านร่วมกันศึกษาวิจัยด้วยตนเอง เพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลแก้ปัญหาหระยะยาวคือเร่งฟื้นฟูวิถีชีวิตและชุมชนโดยการเปิดประตูถาวร

นอกจากนี้ชาวบ้านยังใช้กิจกรรมทางวัฒนธรรมโดยมีการฟื้นฟูและผลิตซ้ำทางความเชื่อและพิธีกรรมบางอย่าง เช่น พิธีกรรมการสืบชะตาแม่น้ำ พิธีการเนา ดบปะทาย การทำบุญแก่ง และสืบชะตาแก่งเป็นต้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชาวบ้านที่สัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติและสังคมวัฒนธรรมที่ดั้งาม ในขณะที่เดียวกันก็มีการตอบโต้จากรัฐและกลุ่มก้าหนดผู้ใหญ่บ้านที่ กฟผ. จัดตั้งเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นการยื่นหนังสือคัดค้านข้อเรียกร้องของกลุ่มสมัชชาคนจน การโต้แย้งเรื่องการใช้น้ำเพื่อการเกษตรในระบบคลองชลประทานที่สร้างขึ้นใหม่ และข้ออ้างเรื่องการจับปลาโดยมีข้อเสนอว่าให้ปิดประตูเขื่อนเพื่อให้ชาวบ้านได้หาปลาได้มากขึ้นและให้น้ำเพื่อการเกษตรและเลี้ยงปลาในกระชัง

ปฏิบัติการตอบโต้จากกลุ่มก้าหนดผู้ใหญ่บ้านส่วนใหญ่ได้รับความร่วมมือจาก กฟผ. เป็นอย่างดีและใช้สื่อของรัฐเผยแพร่กิจกรรมการเคลื่อนไหวต่างๆ เช่นออกรายการวิทยุกรรมประชาสัมพันธื จัดพิธีปล่อยปลา และแกลงข่าวใหญ่โตเมื่อถึงช่วงปิดประตูระบายน้ำ โดยเลือกวันปิดประตูระบายน้ำให้ตรงกับวันที่ 5 ธันวาคม และเชิญผู้ว่าราชการจังหวัดอุบลราชธานีไปเป็นประธานในพิธีปิดประตูระบายน้ำ

การเคลื่อนไหวตอบโต้ด้วยอำนาจความรู้ ความจริง

1) การจัดเวทีสัมมนาหรือเวทีทางวิชาการ

ชาวบ้านปากมูลและในนามเครือข่ายสมัชชาคนจนได้มีการจัดเวทีสัมมนาหรือเวทีทางวิชาการหลายครั้งในหลายๆโอกาส เพื่อสื่อสารและทำความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพปัญหาผลกระทบ และความเดือนร้อนกับสาธารณชน และผู้สนใจเป็นหลัก โดยมีการจัดเวทีทั้งในระดับพื้นที่ และระดับชาติ (ส่วนกลาง) เพื่อเปิดพื้นที่ให้สื่อมวลชนนักวิชาการและผู้ที่เกี่ยวข้องได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับสภาพปัญหาและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่แท้จริงของชาวบ้าน หรือเพื่อร่วมกันค้นหาทางออกในการแก้ปัญหาทั้งในระยะสั้นและระยะยาว โดยอาศัยความรู้ (ข้อมูล) จากงานวิจัยที่ชาวบ้านปากมูลได้ผลิตชุดความรู้และความจริงโดยทำการศึกษาวิจัยและเก็บข้อมูลด้วยตนเองโดยมีนักวิชาการเป็นที่ปรึกษา ซึ่งผลการศึกษาได้รับการยอมรับจากสถาบันวิชาการและยังได้รับคำชมจากนักวิชาการหลายท่าน

2) การหยิบยืมความรู้และการตอบโต้ทางวาทกรรม

ชาวบ้านตอบโต้การสร้างนิยามความหมายของ คำว่า “มูล” เป็นคำว่า “มูน” ซึ่งต่อมา สมหมาย ชินนาค (2546) ได้เขียนบทความนำเสนอในการประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยาครั้งที่ 2 เรื่อง “ชาติและชาติพันธุ์: วิถีชีวิตและความหลากหลายทางชาติพันธุ์ในโลกปัจจุบัน” ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร วันที่ 26-28 มีนาคม 2546 โดยการตีความหมายตอบโต้อำนาจผ่านการเปลี่ยนรูปและความหมายของภาษา จากคำว่า มูน ในภาษาเดิมที่แปลว่า มรดก เป็นคำว่า มูล ในภาษาของรัฐที่หมายถึงการแสดงอำนาจครอบครองเหนือทรัพยากร เพื่อใช้ในการช่วงชิงความหมาย พื้นที่ทางสังคมและทรัพยากร ดังนั้น การที่ชุมชนได้ให้คำนิยามและความหมายใหม่แก่แม่น้ำสายนี้จึงเป็นเสมือนการพยายามปลดแอกทรัพยากรธรรมชาติและจัดการจากอำนาจรัฐนั่นเอง ทั้งนี้ขบวนการต่อสู้ของชาวบ้านปากมูลได้ใช้รูปแบบวิธีการที่หลากหลาย และวัสดุทางวัฒนธรรม (Cultural artifacts) หลายอย่างเป็นเครื่องมือหรืออาวุธในการต่อต้านรัฐ และรูปแบบหนึ่งของกระบวนการต่อต้านรัฐ คือการสร้างวาทกรรมทางภาษา โดยการสะกดชื่อแม่น้ำซึ่งเคยถูกใช้และยอมรับในชื่อว่า “มูล” มาเป็น “มูน” แทน

ในกรณีของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูลนั้น นับตั้งแต่รัฐเข้ามาควบคุมพื้นที่และอ้างสิทธิเหนือลำน้ำและพื้นที่บริเวณที่ก่อสร้างเขื่อนและใกล้เคียงพวกเขา ก็ตกอยู่ในภาวะที่ถูกรัฐคุกคาม ขณะเดียวกันก็ได้ดำเนินการตอบโต้ หรือปฏิบัติการต่อต้านเชิงพื้นที่ โดยการรวมตัวกันเป็นขบวนการทางสังคมในรูปของ “สมัชชาคนจน” และ “ชาวบ้านแม่มูนมันยีน” เพื่อเรียกร้องสิทธิความเป็นเจ้าของลำน้ำ แสดงให้รัฐเห็นว่าตนเองมีความรู้หรือความสามารถในการที่จะจัดการดูแลลำน้ำตามวิธีการของตน ทำทนายการอ้างสิทธิและความเหนือกว่าในองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการน้ำของรัฐ การทำพิธีหรือ

รื้อฟื้นผลิตซ้ำพิธีกรรมบางอย่างขึ้นมา เช่น พิธีสืบชะตาแม่น้ำ พิธีการเนา ฯลฯ รวมทั้งการสะกดชื่อแม่น้ำเป็น “มูล” แทน เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดนั้นก็คือสิ่งที่เรียกว่า “การเมืองเรื่องพื้นที่” นั้นเอง เพราะการเลือกใช้คำว่า “มูล” ของชาวบ้าน ก็คือการต่อต้านการใช้คำว่า “มูล” ที่ถูกกำหนดโดยรัฐฉะนั้น การได้ครอบครอง “มูล” ก็หมายถึงการได้สิทธิอันชอบธรรมในการครอบครองและใช้ประโยชน์จาก “มูล” ด้วยเช่นกัน อันเป็นการพยายามแย้งชิง “พื้นที่” ผ่านปฏิบัติการทางภาษา

ดังนั้น “แม่น้ำมูล” จึงถูกตีความหมายใหม่ให้กลายเป็นพื้นที่ทั้งในด้านของระบบการผลิตและระบบสัญลักษณ์ แม่น้ำมูลไม่ได้เป็นแค่เพียงลำน้ำสายหนึ่ง หากแต่เป็นบ้านเป็นที่พักพิง เป็นพื้นที่ซึ่งชาวบ้านปากมูลพำนักอาศัย และเป็นสถานที่ต่อสู้อย่างกล้าหาญกับกริดไปลิ่งไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) เป็นสัญลักษณ์ทางด้านประวัติศาสตร์ ความเป็นชุมชน ความเป็นชาติพันธุ์และความยึดมั่นผูกพันของชาวปากมูล แม่น้ำมูลคือดินแดน เขตแดน และต้นกำเนิดของขบวนการทางสังคม ลำน้ำที่ซึ่งเขตแดนแห่งความเป็นชาติพันธุ์ได้รับการรื้อถอนและปักปัน ประวัติศาสตร์ถูกตีความและผลิตใหม่ และความเป็นชาวบ้านปากมูลกับแม่น้ำมูลสนิทแนบแน่นจนไม่อาจแยกออกจากกันได้

ดังนั้นชาวบ้านจึง เลือกที่จะใช้คำว่า “มูน” ในบริบทที่เกี่ยวข้องกับแม่น้ำมูลและวิถีชีวิตชุมชน และใช้คำว่า “มูล” ในบริบทที่เกี่ยวข้องกับเขื่อนปากมูลเพื่อจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจและการตอบโต้อำนาจรัฐ ด้วยวาทกรรมทางภาษา (สมหมาย ชินนาค, 2546)

นอกจากนี้ชาวบ้านได้หยิบยืมผลงานทางวิชาการของ กนกวรรณ มะโนรมย์, (2546) ในบทความเรื่อง “การเมืองเรื่องของอำนาจ และความรู้: กรณีการตัดสินใจเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูล 4 เดือน (กรกฎาคม-ตุลาคม ของปี)” “สรุปว่า กรณีเขื่อนปากมูล ข้อมูล ความรู้ และความจริงที่ใช้ในการตัดสินใจก่อสร้างถูกกำกับและสร้างขึ้นโดยรัฐ ผ่านการศึกษาของสถาบันผู้เชี่ยวชาญ โดยมีวาทกรรมเรื่อง “การพัฒนาเพื่อความทันสมัย” อำนาจการตัดสินใจให้เปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูล 4 เดือนต่อปี อาศัยกระบวนการสร้างขึ้นมาของความจริง ความรู้ในการจัดการปัญหาเขื่อนปากมูลมิใช่อาศัยตัวความรู้และความจริงทางวิชาการมาพิจารณาตัดสินใจในการแก้ปัญหา แต่ได้นำภาคปฏิบัติการจริงของวาทกรรมเรื่องเขื่อนปากมูล ได้แก่ ทศนคติของสังคมต่อเขื่อนปากมูล ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และสร้างกลไกต่างๆ ขึ้นมาเพื่อทำให้การสำรวจ (poll) ของรัฐกลายเป็นความรู้ชุดใหม่ ดังนั้น ทั้งภาคปฏิบัติการจริงของเขื่อนปากมูล และ อำนาจในรูปของความรู้จึงกลายเป็นกลไกสำคัญที่สำคัญที่สุดในการตัดสินใจขั้นสุดท้ายของรัฐเรื่องปิดเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูล

ซึ่งสอดคล้องกับ สุรสุม ฤกษ์ณะจุฑะ (2549) ที่ได้สะท้อนภาพเรื่องความจริงกรณีเขื่อนปากมูลไว้ว่า ความจริงในกรณีเขื่อนปากมูลถูกสร้างขึ้นภายใต้กรอบความรู้ที่แตกต่างกัน

กัน ฝ่ายสนับสนุนและฝ่ายคัดค้านเชื่อมปากมูลต่างพยายามสร้าง “วาทกรรม” ของตนเองขึ้นมาเพื่อปะทะแข่งขันกัน อย่างไรก็ตาม วาทกรรมของทั้งสองฝ่ายไม่ได้แยกออกจากกันอย่างเด็ดขาด แม้ว่าจะมีการโต้แย้งกันก็ตาม แต่อีกด้านหนึ่งก็เป็นการอ้างอิงและหยิบยืมวาทกรรมของกันและกัน ทั้งหมดนี้ทำให้ความจริงในกรณีเชื่อมปากมูลซับซ้อนและลึกลับยิ่ง และในบทความของสุรสุม เรื่อง “สัมพันธบท” และการเข้าถึงความจริงกรณีปัญหาเชื่อมปากมูล ยังได้ชี้ให้เห็นถึงข้อโต้แย้งหลักคือ ปัญหาเชื่อมปากมูลไม่ใช่ปัญหาในระดับการจัดการทรัพยากรเท่านั้น หากเป็นปัญหาการเมืองของการผลิตสร้างและการจัดการความจริงในสังคมไทยด้วย

3) การสร้างอัตลักษณ์ชาวประมงปากมูล

การตอบโต้เพื่อเปิดพื้นที่เรื่องตัวตนคนหาปลาผ่านบทความทางวิชาการ เรื่อง “อัตลักษณ์ทางสังคมชาวประมงแม่น้ำมูลตอนล่าง: มุมพิจารณาจากระบบนิเวศ “ลวงปลา” และบริบทแวดล้อม ของกนกวรรณ มะโนรัมย์, (2546) ที่นำเสนอว่า “ลวงปลา” เป็นพื้นที่ทางสังคมที่สำคัญสำหรับการสร้าง “วัฒนธรรมปลา” ร่วมกันของชาวบ้านและ “ลวงปลา” มีความสัมพันธ์อย่างซับซ้อนกับเครื่องมือการจับปลาตามสภาพของแม่น้ำมูลที่แปรผันไปตามฤดูกาล ชาวบ้านจากที่ต่างๆอพยพมาตั้งหมู่บ้านริมแม่น้ำมูลเพื่อจับปลา ดังนั้นลวงปลาจึงเป็นกลไกสำคัญในการกำหนดอัตลักษณ์ทางสังคมของชาวบ้านปากมูลตอนล่างให้มีความเป็น “ชาวประมง” มากกว่าการเป็น “ชาวนา” เพราะ ทรัพยากรลวงปลาคือฐานทรัพยากรในท้องถิ่นที่สำคัญในกำหนดอาชีพและวัฒนธรรมของการอยู่ร่วมกัน เช่น วัฒนธรรมการช่วยเหลือพึ่งพาอาศัย การร่วมแรงร่วมใจ การเคารพกรรมสิทธิ์ในการเข้าถึงลวงปลา

ปรากฏการณ์และบทวิเคราะห์การเคลื่อนไหวต่อสู้

การเคลื่อนไหวของชาวบ้านปากมูลนับเป็นหนึ่งในขบวนการต่อสู้ที่ยืดเยื้อยาวนานที่สุดในประเทศ โดยเริ่มต้นเมื่อรัฐบาลมีนโยบายพัฒนาประเทศและกำหนดให้เชื่อมปากมูลเป็นโครงการพัฒนาด้านพลังงาน โดยไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนโดยเฉพะผู้ที่ได้รับผลกระทบโดยตรง เข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจตั้งแต่ต้น ทำให้ชาวบ้านไม่มั่นใจในเรื่องผลกระทบและความโปร่งใสของการทำรายงานการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อม การรวมตัวเคลื่อนไหวครั้งแรกของชาวบ้านมีประเด็นเรียกร้องให้รัฐบาลเปิดเผยข้อมูลทั้งหมดของโครงการขุมรวมทั้งรายงานการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมด้วย ซึ่งต่อมาภายหลังทำให้ชาวบ้านรู้ว่า ผลกระทบที่เกิดขึ้นมากกว่าที่กฟผ. ประชาสัมพันธ์ไว้ซึ่งข้อมูลส่วนใหญ่มีแต่ด้านดี เช่น ชาวบ้านจะได้ใช้ไฟฟ้าฟรี มีน้ำทำนาปีละสองครั้ง มีอาชีพมั่นคง เป็นต้น และนี่เองที่ เป็นสาเหตุให้เกิดการกระทำรวมหมู่ (collective action) ในรูปแบบการการเดินขบวน ชุมชุม ประท้วง และการรวมตัวกันเพื่อสร้างพลังทางการเมือง เพื่อสร้างอำนาจใน

การต่อรองกับโครงสร้างอำนาจรัฐ ที่เบียดขับชาวบ้านให้ชาวบ้านกลายเป็นคนขายขอบส่วนน้อยที่ต้องเสียสละเพื่อคนส่วนใหญ่ในการพัฒนาประเทศ ซึ่งรัฐมองการเคลื่อนไหวของชาวบ้านว่าเป็นเพียงพฤติกรรมรวมหมู่ที่เกิดขึ้น ชั่วครั้งชั่วคราวในสังคม ไม่มีบรรทัดฐานทางสังคม ไม่สามารถหาโครงสร้างของความสัมพันธ์ทางสังคมได้แน่นอน และไม่สามารถรู้ได้ว่าใครจะทำอะไร ถึงกับกล่าวหาว่าการรวมตัวเคลื่อนไหวของชาวบ้านมีเบื้องหน้าเบื้องหลังหรือมือที่สาม และสร้างกระแสสังคมให้มองการรวมตัวกันเป็นกลุ่มก้อนของชาวบ้านในเชิงลบ โดยอธิบายจากแง่มุมของจิตวิทยา กล่าวคืออยู่ภายใต้พฤติกรรมที่เกิดขึ้นในสถานการณ์ทางสังคมที่ไม่ปกติ และมองเป็นปรากฏการณ์ในแง่ลบ ในลักษณะการกระทำรวมหมู่แบบไร้เหตุผล ในขณะที่ชาวบ้านมีการระดมทรัพยากรอย่างหลากหลายโดยไม่ปฏิเสธบุคคลภายนอกที่เข้ามาร่วมเคลื่อนไหวและให้ความหมายของการเคลื่อนไหวว่าเป็นขบวนการทางสังคมเพื่อสร้างอำนาจในการต่อรองกับรัฐภายใต้โครงสร้างสังคมที่รัฐไม่ได้ให้ความเป็นธรรมอย่างเท่าเทียม เพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติอย่างแท้จริง

แต่อย่างไรก็ตามการเคลื่อนไหวของชาวบ้านยังไม่สามารถสร้างพลังอำนาจต่อรองในระดับนโยบาย คือการยกเลิกโครงการสร้างเขื่อนปากมูลได้ ถึงแม้ว่าจะมีพลังทางสังคมช่วยสนับสนุน เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน นักศึกษา และนักวิชาการจากสถาบันต่าง ๆ ทั้งที่เข้าร่วมผลักดันกับชาวบ้านโดยตรง และ/หรือผู้ที่ทำการศึกษาวิจัยซึ่งข้อค้นพบส่วนใหญ่คล้ายกันคือ การล้มเหลวของนโยบายพัฒนาประเทศไทย การขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ในกระบวนการตัดสินใจดำเนินนโยบาย ข้อบกพร่องในการทำการงานวิเคราะห์ผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการก่อสร้างเขื่อนภายใต้กฎอัยการศึกของรัฐบาลทหาร และขาดการวางแผนฟื้นฟูและช่วยเหลือผู้ได้รับผลกระทบที่เหมาะสม และการทำลายล้างระบบนิเวศแม่น้ำทั้งระบบอย่างรุนแรง รวมทั้งการทำลายชุมชนและผู้คนที่ยังพามาแม่น้ำอย่างกว้างขวางและถาวร

เมื่อไม่สามารถเปลี่ยนแปลงและแก้ปัญหาเชิงโครงสร้างได้ จึงส่งผลให้ชาวบ้านต้องรวมตัวกันเคลื่อนไหวเรียกร้องให้รัฐบาลรับผิดชอบต่อผลกระทบที่เกิดขึ้นเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของตัวเองและไม่ให้มีแต่ผู้ที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนเท่านั้น แต่ได้ร่วมกับกลุ่มคนขายขอบจำนวนมากทั่วทั้งประเทศไทย กลายเป็นขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนที่มีขนาดใหญ่ครอบคลุมหลายประเด็น ไม่ใช่แค่เฉพาะกรณีปัญหาเขื่อนปากมูลเท่านั้นแต่ได้รวมเอาประเด็นปัญหาจากการพัฒนาอื่นเข้าไว้ด้วย โดยการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับกลุ่มหรือองค์กรและขยายเครือข่ายพันธมิตร เครือข่ายทางสังคม ทั้งในระดับประเทศและระดับโลก

การเคลื่อนไหวต่อสู้ในช่วงระหว่างการดำเนินการก่อสร้างนี้ เป้าหมายหลักคือการให้รัฐบาลยอมรับผลกระทบที่เกิดขึ้นและจ่ายค่าชดเชยที่เป็นธรรม ดังนั้นกลยุทธ์ในการต่อ

รองจึงถูกนำมาใช้หลากหลายรูปแบบผ่านภาคปฏิบัติการต่างๆซึ่งรัฐบาลมักเลือกวิธีตอบโต้ด้วยความรุนแรง แต่ชาวบ้านยึดหลักการเคลื่อนไหวทางสังคมอย่างสันติ ด้วยความอดทน โดยไม่มีการแทรกแซงทางการเมือง จึงทำให้การเคลื่อนไหวต่อสู้ยืดเยื้อยาวนาน จนกระทั่งสังคมทั่วโลกเริ่มกดดันรัฐบาลและตั้งคำถามว่าทำไม รัฐบาลจึงละเลย ไม่ใส่ใจต่อผู้ได้รับผลกระทบทั้งๆที่เป็นผู้เสียสละเพื่อการพัฒนา ส่งผลให้รัฐบาลเปิดเจรจาและตั้งกรรมการขึ้นมาแก้ปัญหาตามข้อเรียกร้องของชาวบ้าน ซึ่งต่อมารัฐบาลได้ยินยอมจ่ายค่าชดเชยให้ชาวบ้านได้แก่ ค่าที่ดินทำกิน ที่อยู่อาศัย ค่าต้นไม้ บ้านและโรงเรือนที่ถูกน้ำท่วม ตลอดจนค่าเสียโอกาสจากการประกอบอาชีพประมง นอกจากนี้ยังได้ข้อตกลงร่วมกันว่า รัฐบาลจะฟื้นฟูระบบนิเวศให้ชาวบ้านสามารถประกอบอาชีพหาปลาได้เหมือนเดิม

ส่วนการเคลื่อนไหวต่อสู้ภายหลังการสร้างเขื่อนเสร็จแล้ว นับตั้งแต่เริ่มมีปิดประตูระบายน้ำในปี 2537 จนถึงปัจจุบันนั้น ถือเป็นช่วงที่ยาวนานที่สุดของการเคลื่อนไหว ภายใต้สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองหลายครั้ง มีนายกรัฐมนตรีผลัดเปลี่ยนกันเป็นถึง 6 คน และมีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นหลายครั้งซึ่งถือว่าเป็นจุดเปลี่ยนของขบวนการเคลื่อนไหวอย่างมีนัยสำคัญได้แก่

1) การประกาศยุบสภาของนายกรัฐมนตรีพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ เนื่องมาจากเหตุการณ์วิกฤติทางเศรษฐกิจในปี 2540 ทำให้ข้อตกลงระหว่างรัฐบาลกับสมัชชาคนจน ที่ชุมนุมหน้าทำเนียบรัฐบาลนานถึง 99 วันและผ่านมติกรม แล้วต้องถูกยกเลิกไปหลังนายชวน หลีกภัยได้เป็นนายกรัฐมนตรีในเวลาต่อมา แสดงให้เห็นว่าการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างขบวนการเคลื่อนไหวกับรัฐบาลพรรคประชาธิปัตย์นั้นไม่สู้ดีนักโดยเฉพาะนายชวน หลีกภัย เจ้าของฉายา เจ้าหลักการ ทุกอย่างต้องเป็นไปตามกฎหมาย แต่แทนที่การเคลื่อนไหวของชาวบ้านจะอ้าอภัย กลับมีความตึงเครียดมากขึ้น ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่า รัฐบาลมองปัญหาเขื่อนปากมูลว่าเป็นกลุ่มผลประโยชน์ทางการเมือง ชาวบ้านจึงยึดหลักแนวทางอุดมการณ์ทางสิ่งแวดล้อมในการเคลื่อนไหวต่อสู้ร่วมกับสมัชชาคนจน ในรูปแบบดาวกระจายโดยชาวบ้านปากมูลและเครือข่ายปัญหาข้างเคียงร่วมกันยึดพื้นที่บริเวณทางเข้าเขื่อนปากมูลและจัดตั้งหมู่บ้านแม่มน่มั่นยืน ใช้ยุทธศาสตร์ชุมนุมยืดเยื้อยาวนาน ช่วงนี้มีการยกระดับการเคลื่อนไหวผ่านเครือข่ายทางสังคม จนทำให้ องค์การสหประชาชาติ เพื่อการพัฒนา ยกย่องให้เป็นกรณีตัวอย่างในการศึกษาด้านแบบของการเคลื่อนไหวภาคประชาชน คนรากหญ้า และได้รับการเผยแพร่ไปทั่วโลก

2) นายกรัฐมนตรีพันตำรวจโท ทักษิณ ชินวัตร ลงพื้นที่เพื่อมาดูปัญหาผลกระทบด้วยตัวเอง นับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ที่มีนายกรัฐมนตรีของไทยคนแรกที่ลงมาดูพื้นที่ผลกระทบ ซึ่งในเวลาต่อมาได้มีการเคลื่อนไหวต่อรองให้รัฐบาลแต่งตั้งคณะกรรมการเพื่อทำการศึกษาวิฉัยผลกระทบและทดลองเปิดประตูระบายน้ำ โดยรัฐบาลได้มอบหมายให้

มหาวิทยาลัยอุบลราชธานีเป็นผู้ทำการศึกษา อำนาจในการต่อรองของชาวบ้านที่ทำการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องดูเหมือนจะมีพลังมากขึ้นเมื่อสามารถกดดันให้รัฐบาลเปิดประตูระบายน้ำทั้ง 8 บาน ตลอดปีเพื่อให้การศึกษารอบด้านอย่างครบวงจร

การพัฒนายุทธวิธี การเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้าน ผ่านปัจจัยเชิงองค์กร และปัจจัยภายนอกที่เรียกว่าโครงสร้างโอกาสทางการเมือง อาจสามารถทำให้เกิดพลังอำนาจในการต่อรองได้บ้างบางส่วนและได้ชี้ให้เห็นถึงการก่อตัวขึ้นของปรากฏการณ์ความขัดแย้งทางสังคม แต่ยังไม่ถึงกับเป็นความสำเร็จ ในทางตรงกันข้าม หากวิเคราะห์การยกระดับข้อเรียกร้องของชาวบ้าน ผู้เขียนมองว่าเป็นความล้มเหลวขององค์กรที่นำพาตัวเองเข้าไปติดอยู่ในกรอบกับดักของโครงสร้างภายใต้ระบอบทุนนิยมที่อาศัยการเมืองเป็นเครื่องมือในการต่อรองให้ได้มาซึ่งอำนาจของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ซึ่งกลไกในการประสานต่อรองเป็นปัจเจกบุคคลที่อาศัยความสัมพันธ์ส่วนตัวเพื่อประสานผลประโยชน์ของทั้งสองฝ่าย ซึ่งแน่นอนว่าต้องยึดผลประโยชน์ของชาวบ้านเป็นตัวตั้ง แต่ก้อดมิตี้ได้ที่จะมีผลประโยชน์ทางการเมืองแอบแฝงด้วย ทำให้อำนาจต่อรองของชาวบ้านเริ่มลดลงและถูกสังคมตั้งคำถามถึงจุดยืนที่ชัดเจนของชาวบ้าน

3) เกิดเหตุการณ์สูญเสียผู้นำ ถึง 2 คน คือ นางสาวนิดา ดันติวิทยพิทักษ์ และ นายหนันโทติ ชัยรัตน์ ที่ปรึกษาสมัชชาคนจนทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านเริ่มระส่ำระสายเมื่อขาดผู้นำหลักที่เข้มแข็ง ในแง่ขององค์กรมีการเปลี่ยนแปลงบทบาทของผู้นำ รวมถึงผู้ที่มาทำหน้าที่แทน ซึ่งต่อมาได้เกิดปัญหาความแตกแยกภายในชั้นรุนแรง มีการแย่งชิงการนำ เปิดศึกการเมืองเรื่องรายชื่อ ถึงขั้นแกนนำหลักหลายคนถอนตัวออกจากขบวนการและแยกกลุ่มกันเคลื่อนไหว แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านให้ความสำคัญกับภาวะผู้นำองค์กรที่มีความสามารถและเป็นที่เคารพศรัทธา เพราะหวังพึ่งพาและฝากความหวังไว้ได้อย่างเชื่อมั่น นั่นสะท้อนให้เห็นความจริงที่ว่าชาวบ้านไม่ได้มีความเข้มแข็งหรือเป็นเอกภาพหนึ่งเดียว

4) เหตุการณ์ตั้งเครือข่ายทางการเมืองเมื่อกลุ่มพันธมิตรเพื่อประชาธิปไตยชุมนุมขับไล่ นายกัทธิด ในประเด็นทุจริตคอร์รัปชันและชาวบ้านจากกรณีเขื่อนปากมูลเข้าร่วมชุมนุมด้วย โดยที่ประชุมพอครวัใหญ่สมัชชาคนจนเปิดกว้างอย่างอิสระให้แต่ละกลุ่มปัญหาตัดสินใจเข้าร่วมกิจกรรมทางการเมือง ในสถานการณ์เช่นนี้ทำให้การเคลื่อนไหวต่อรองเชิงประเด็นเป็นไปได้อย่างเนื่องจากการเมืองไม่นิ่งพอที่จะจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับใคร เพราะไม่แน่ใจว่าการเคลื่อนไหวในภาวะเช่นนี้จะส่งผลกระทบต่อสถานะของรัฐบาลด้านบวกหรือด้านลบ ซึ่งต่อมาสัชชาคนจนได้มีความเห็นขัดแย้งแตกเป็นสองฝ่าย

5) เหตุการณ์รัฐประหารยึดอำนาจเมื่อวันที่ 19 กันยายน 2549 เกิดรัฐบาลชั่วคราวนำโดยพลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ และได้เปิดช่องให้ทหารเข้ามาแทรกแซงการทำงานของ

รัฐบาล โดยมองปัญหาเขื่อนปากมูลว่าเป็นเรื่องของความมั่นคงภายใน ดังนั้นจึงแก้ปัญหาด้วยวิถีทางการทหาร คือ ใช้จิตวิทยามวลชนภายใต้แนวคิดควบคุมฝูงชน ผ่านกองอำนาจการรักษาความมั่นคงภายใน (กอ.รมน.) การเคลื่อนไหวต่อรองของชาวบ้านในช่วงนี้แทบไม่มีผลใดๆ มีหน้าซ้ำรัฐบาลยังมีมติกรม. กลับไปกลับมา ในประเด็นการเปิดประตูระบายน้ำพร้อมทั้งโยนปัญหาไปให้ผู้ว่าราชการจังหวัดอุบลราชธานีบริหารจัดการความขัดแย้งภายใต้การกำกับดูแลของกระทรวงมหาดไทย ทำให้เกิดความแตกแยกระหว่างประชาชนในพื้นที่ที่แบ่งเป็นสองฝ่าย พล้งอ้านาจในการต่อรองของชาวบ้านในช่วงนี้แทบไม่มีเหลืออยู่เลย

6) การช่วงชิงโอกาสจัดตั้งรัฐบาลของพรรคประชาธิปัตย์และนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ ได้เป็นนายกรัฐมนตรี ทำให้เกิดสถานการณ์ความรุนแรงและความขัดแย้งขยายตัวไปทั่วประเทศ กลุ่มเสื้อแดงจัดเวทีชุมนุมทางการเมืองเพื่อทวงคืนประชาธิปไตยเรียกร้องให้รัฐบาลยุบสภา ในขณะที่กลุ่มเคลื่อนไหวทางสังคมรวมตัวกันทางออกด้วยการปฏิรูปประเทศไทย แคนนำชาวบ้านปากมูลได้เข้าร่วมเป็นคณะกรรมการปฏิรูป ช่วงนี้มีการเคลื่อนไหวแบบถ้อยทีถ้อยอาศัย ใช้วิธีการประสานงานภายในโดยที่ปรึกษาส่วนตัวแทนของรัฐบาล จนเกิดกลไกการทำงานคือการตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหและตั้งคณะกรรมการขึ้นมาทำงานเพื่อชื่อเวลาไปเรื่อยๆ ถึงแม้ว่าจะมีผลงานจากการปฏิบัติหน้าที่ แต่ไม่มีอำนาจในการตัดสินใจ ท้ายที่สุดก็ไม่ผ่านความเห็นชอบจากคณะรัฐมนตรี ทำให้ชาวบ้านปากมูลหันไปเข้าร่วมชุมนุมกับขบวนการประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรม (Pmove) ซึ่งเป็นเครือข่ายทางสังคมที่จัดตั้งขึ้นใหม่ แต่การเคลื่อนไหวครั้งนี้ยังไม่สามารถเปลี่ยนแปลงอำนาจนอกระบบหรือไปแตะโครงสร้างทางการเมืองได้เลย ส่วนที่ได้คือการเปิดพื้นที่ทางสังคม เพราะไม่มีอำนาจในการต่อรอง (ทุบโต๊ะเจรจา) อย่างเสมอหน้า หากวิเคราะห์ว่ารัฐบาลกำลังอ่อนแอต่อช่วงชิงโอกาสในการเคลื่อนไหวต่อรองก็มีสิทธิ์เป็นไปได้ แต่ในทางการเมือง การเคลื่อนไหวในช่วงเวลานี้อาจถูกใช้เป็นเครื่องมือในการต่ออายุรัฐบาลให้มีความชอบธรรมที่จะอยู่ต่อไปเพื่อแก้ปัญหาให้กับประชาชน ซึ่งสวนทางกับกลุ่มคนเสื้อแดงที่เคลื่อนไหวกดดันให้รัฐบาลยุบสภา

7) รัฐบาลภายใต้การนำของพรรคเพื่อไทยและนางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร เป็นรัฐมนตรีคนปัจจุบัน การเคลื่อนไหวในช่วงนี้ชาวบ้านระมัดระวังตัวเป็นพิเศษ เนื่องจากถูกแรงกดดันให้ต้องเลือกข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งระหว่างเสื้อเหลืองกับเสื้อแดง หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ ระหว่างพรรคเพื่อไทยกับพรรคประชาธิปัตย์ ซึ่งการเคลื่อนไหวในช่วงที่ผ่านมาชาวบ้านถูกผลักให้ไปอยู่ฝ่ายตรงข้ามกับรัฐบาลเรียบร้อยแล้ว จึงเป็นบทพิสูจน์ที่มีนัยสำคัญว่าชาวบ้านจะเลือกจัดความสัมพันธ์กับอำนาจรัฐแบบไหน จึงเป็นเรื่องท้าทายไม่น้อยว่าการเคลื่อนไหวของชาวบ้านและการเคลื่อนไหวของเครือข่ายทางสังคมใหม่ จะสามารถสร้าง

อำนาจต่อรองได้มากน้อยเพียงใด ทั้งในระดับการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าและปัญหาเชิงโครงสร้าง

ผลการเคลื่อนไหวและการเติบโตของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม

การเคลื่อนไหวทางสังคมของชาวบ้านปากมูลนั้น เน้นการเคลื่อนไหวภาคพื้นดินเพื่อสร้างกลไกในการเจรจาต่อรองกับรัฐ เช่น การตั้งคณะกรรมการต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่อเป็นกลไกในการทำงานในระดับนโยบาย ซึ่งหวังผลว่าจะถูกผลักดันเข้าสู่กลไกการตัดสินใจของรัฐบาล (คณะรัฐมนตรี) และกรรมการหรืออนุกรรมการชุดต่าง ๆ ที่จะมาช่วยประสานงานในระดับพื้นที่ โดยมีเป้าหมายเพื่อให้รัฐแก้ปัญหาเฉพาะหน้า เช่น ข้อเรียกร้องเรื่องการจ่ายค่าชดเชยที่ไม่เป็นธรรม การฟื้นฟูอาชีพ เป็นต้น

กรณีที่รัฐที่จะยอมได้ก็คือการเรียกร้องผลประโยชน์ที่ไม่กระทบโครงสร้างและการปรับเปลี่ยนนโยบายขนานใหญ่ที่ปลดทอนอำนาจของรัฐและทุน ที่ผ่านมาการแก้ปัญหาของรัฐสะท้อนให้เห็นถึง ความพยายามที่ตั้งอยู่บนกรอบคิดที่ไม่ยอมรับความจริงเพราะกลัวว่าจะสูญเสียอำนาจและผลประโยชน์ จึงเลือกวิธีการช่วยเหลือแบบการให้ความช่วยเหลือเชิงระบบอุปถัมภ์และการสงเคราะห์ ดังนั้นข้อเรียกร้องที่ให้มีการเปิดประตูระบายน้ำอย่างถาวรนั้นจึงเป็นเรื่องยากที่รัฐจะทำใจยอมรับได้เพราะจะกระทบกับนโยบายเชิงโครงสร้าง เนื่องจากหากยอมให้มีการเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูลอย่างถาวร ก็เท่ากับว่าเป็นการยอมรับความผิดพลาด ล้มเหลวของโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐ และแน่นอนย่อมต้องส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของอำนาจทางการเมืองและผลประโยชน์มหาศาลของผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งหมด

ในปัจจุบันสังคมไทยมีความขัดแย้งทางการเมืองที่รุนแรง ต่างฝ่ายต่างแก่งแย่งอำนาจเพื่อรักษาผลประโยชน์กันอย่างเอาเป็นเอาตาย จึงแทบจะเป็นไปไม่ได้เลยที่ข้อเรียกร้องของชาวบ้านปากมูลจะได้รับการตอบสนองในขณะที่การเคลื่อนไหวของชาวบ้านปากมูล ยังกำหนดยุทธศาสตร์ในการแก้ปัญหาระยะยาวและมีแผนการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า โดยเลือกใช้ยุทธวิธีประสานผลประโยชน์ทางการเมืองภายใต้ระบบอุปถัมภ์และการสงเคราะห์จากโครงสร้างอำนาจเก่า โดยอาศัยที่ปรึกษา ผู้นำที่ร่วมเป็นส่วนหนึ่งกับความคาดหวังของมวลชนไปเป็นคนประสานต่อรองหรือรอมชอมต่ออำนาจรัฐแทนชาวบ้านและไม่มีที่ท่าว่าจะยกระดับการเคลื่อนไหวต่อสู้ท้าทายอำนาจรัฐเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างที่ไม่เป็นธรรมทั้งหลาย จึงทำให้อำนาจต่อรองและพลังทางสังคมลดน้อยลงอย่างน่าเสียดาย ถ้าเทียบกับต้นทุนในอดีตที่ชาวบ้านปากมูลได้สร้างสมพลังอำนาจในการเคลื่อนไหวทางสังคมไว้สูง นั่นคือการต่อสู้กับความอยุติธรรมที่แท้จริงโดยมีรูปธรรมคือชาวบ้านปากมูลได้สร้างพื้นที่ทางสังคมที่สาธารณชนส่วนใหญ่เข้าใจ เห็นใจ และสนับสนุน ในฐานะชาวบ้าน

(คนจน) ที่กลักรุกขึ้นมาทำทนายต่ออำนาจรัฐที่ใช้โครงสร้างหรือนโยบายที่ไม่เป็นธรรมมา
รังแกประชาชน แต่ยุคปัจจุบันดูเหมือนชาวบ้านถูกใช้เป็นเครื่องมือต่อสู้ทางการเมือง จะ
โดยไม่รู้ตัวหรือสมยอมก็ตาม ซึ่งไม่เป็นผลดีต่อขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในอนาคต
อย่างแน่นอน ซึ่งผู้เขียนเชื่อว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของชาวบ้านปากมุลยังคงมี
อยู่ต่อไปอีกนาน

ความขัดแย้งและความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

สำหรับความขัดแย้งเรื่องเขื่อนปากมุลและการเปิด-ปิดประตูระบายน้ำนั้น มี
รากฐานมาจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการเข้าถึงทรัพยากรซึ่งมีระบบกรรมสิทธิ์ซ้อน
ทับกันอยู่ภายใต้ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมที่ชาวบ้านใช้ร่วมกัน ซึ่งการสร้างเขื่อนปากมุลได้แย่ง
สิทธิจากชาวบ้านไปให้คนอื่นกลุ่มหนึ่ง เช่น การแย่งสิทธิการใช้แม่น้ำจากที่ชาวบ้านใช้เพื่อ
การจับปลา เปลี่ยนเป็นการใช้แม่น้ำเพื่อผลิตไฟฟ้าราคาถูกป้อนธุรกิจอุตสาหกรรมแทน
ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวต่อรองตอบโต้ ดังนั้น ความขัดแย้งในการสร้างเขื่อนปากมุล จึง
เป็นปัญหาในเรื่องสิทธิการเข้าถึงทรัพยากรระหว่างชาวบ้านกับรัฐและภาคธุรกิจ
อุตสาหกรรมนั่นเอง และความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากรนับว่าเป็นพลังสำคัญที่มักก่อ
ให้เกิดความแตกแยกในสังคม โดยส่วนใหญ่จะเกิดขึ้นระหว่างชาวบ้านกับชนชั้นนำทาง
การเมืองและเศรษฐกิจ แต่ขณะเดียวกันความขัดแย้งก็นำไปสู่การพัฒนาขบวนการ
เคลื่อนไหวทางสังคมที่รวดเร็วและเป็นยุทธวิธีที่สำคัญของประชาชน คนชายขอบ และผู้ไร้อำนาจ
เพื่อปกป้องสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นรากฐานของวิถีชีวิตของพวกเขา ดังกรณีการเคลื่อนไหวเพื่อ
คัดค้านการสร้างเขื่อนของชาวนา และชาวประมงพื้นบ้าน เป็นต้น (Sretthachua and Deets,
2004)

ปัญหาความขัดแย้งเรื่องเขื่อนมีความสลัซับซ้อนและเป็นพลวัตของอำนาจ ใน
การช่วงชิงผลประโยชน์และการสร้างความชอบธรรม ของกลุ่มต่าง ๆ ความขัดแย้งในการ
ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติได้เกิดขึ้นทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทย นับตั้งแต่
องค์กรรัฐใช้อำนาจและกลไกอำนาจผ่านกฎหมายเข้าครอบครองและควบคุมทรัพยากร
ธรรมชาติหลายประเภททั้งทรัพยากรดิน น้ำ และป่า ประเด็นความขัดแย้งจึงกลายเป็น
ปัญหาระดับชาติและมีแนวโน้มว่าไม่อาจยุติได้โดยง่าย ดังที่ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2543)
สรุปไว้ว่า ตราบไคที่โครงสร้างทางเศรษฐกิจในสังคมไทยโดยรวมยังขาดความเป็นธรรมอีก
ทั้งยังเติมไปด้วยความรุนแรงโดยเฉพาะความพยายามกีดกันชาวบ้านออกไปจากการ
ควบคุมและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ชาวบ้านหรือชุมชนเคยใช้มาแต่ดั้งเดิม ชุมชน
ก็จะก่อตัวขึ้นมาบนพื้นฐานของความขัดแย้งใหม่ ๆ ในสังคม และพยายามที่จะแสวงหา
กฎเกณฑ์ในการจัดการกับความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งนั้น รูปแบบการปรับตัวทางการเมือง

(สมศรี ชัยวณิชชา, 2542) โดยการเข้าร่วมชุมนุมประท้วงของชาวบ้านดังกล่าว เป็นยุทธวิธีทางการเมืองของกลุ่มค่อนข้างไร้อำนาจ จึงต้องอาศัยเครือข่ายจากข้างนอกเพื่อให้การประท้วงเป็นประเด็นสาธารณะที่ได้รับความชอบธรรม ซึ่งการต่อสู้ดังกล่าวได้ก่อให้เกิดรูปแบบการต่อสู้ที่หลากหลายขึ้นในสังคม

นัยยะความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อนปากมูล เป็นสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจากความแตกต่างทางความคิดในการจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรระหว่างรัฐกับชาวบ้าน ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจึงเป็นการปะทะกันของจุดยืนสองด้าน โดยด้านหนึ่งคือ รัฐซึ่งมองทรัพยากรในฐานะวัตถุดิบหรือต้นทุนในการใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ในนามของการพัฒนาและการสร้างความเจริญ ในขณะที่ชาวบ้านมองทรัพยากรในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต และเป็นต้นทุนทางสังคมที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับวิถีชีวิต ประเพณี ความเชื่อ และการดำรงอยู่ของชุมชนในทุก ๆ ด้าน ขณะที่ความขัดแย้งของการต่อสู้เกี่ยวกับสิทธิอำนาจ และการจัดการทรัพยากร ดำเนินไปอย่างเข้มข้น ได้ก่อให้เกิดการขับเคี่ยวของขบวนการท้องถิ่นจากภายใน ทั้งในแง่ของการปรับเปลี่ยนทัศนคติ คุณค่า การสร้างความรู้และความหมายในการพิทักษ์สิทธิและวิถีชีวิตของชุมชน เพื่อเข้าสู่การเรียกร้องและขบวนการต่อสู้ การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ชุดต่าง ๆ นี้ ดำเนินไปอย่างเป็นพลวัตอย่างลื่นไหล ต่อเนื่อง ตามช่วงระยะเวลาต่าง ๆ ของการเคลื่อนไหวต่อสู้ โดยขบวนการเคลื่อนไหวต่อสู้ในที่นี้ มิได้หมายถึงเพียงการต่อสู้ในเวทีทางการเมืองและการปะทะกับนโยบายการพัฒนาของรัฐเท่านั้น แต่หมายรวมถึงการเคลื่อนไหวต่อสู้ทั้งในมิติทางเศรษฐกิจ การเมือง และการจัดการความขัดแย้งในชีวิตประจำวัน เพื่อแสวงหาทางเลือก และความอยู่รอดของชุมชนในกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและรุนแรง ภาพการเปลี่ยนแปลงอันหลากหลายของชุมชนชาวบ้านตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา จึงเป็นภาพที่สะท้อนให้เห็นถึงการเคลื่อนไหวต่อสู้ ต่อต้าน ความขัดแย้ง และการถูกรบงำในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งล้วนเป็นผลมาจากนโยบายการพัฒนาแทบทั้งสิ้น ซึ่งสะท้อนภาพการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการตอบโต้ ต่อรองกับกลุ่มอำนาจต่าง ๆ ภายใต้สถานการณ์ความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากร

บทสรุป

หลังจากการสร้างเขื่อนปากมูล ระบบนิเวศแม่น้ำมูลได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงและส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านและชุมชน เนื่องด้วย ระบบนิเวศแม่น้ำมูลมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตชุมชนของชาวบ้านปากมูลเป็นอย่างมาก ปลาที่อพยพจากแม่น้ำโขงเข้าสู่แม่น้ำมูล คือแหล่งอาหารอันอุดมสมบูรณ์ ชุมชน 2 ผังแม่น้ำมูล เป็นชุมชนคนหาปลามาแต่ดั้งเดิม เมื่อมีการสร้างเขื่อนปากมูล ขวางกั้นเส้นทางการอพยพของปลาจึงส่งผลกระทบต่อ

ต่อวิถีชีวิตชุมชนในทุก ๆ ด้าน เช่น รายได้ลดลง ปัญหาความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกันเอง และระหว่างชาวบ้านกับรัฐ

ส่วนการปรับตัวของชาวบ้านเพื่อการดำรงชีวิตอยู่รอดอย่างมีความสุขนั้น มีข้อจำกัดอยู่มาก ทั้งจากเงื่อนไขวัฒนธรรมภายในที่ชาวบ้านมีต้นทุนทางสังคมและทุนทางธรรมชาติที่ผูกพันกับวิถีการดำรงชีพแบบเดิม และปัจจัยภายนอกเช่นโอกาสทางเลือกในการประกอบอาชีพใหม่ที่ต้องใช้ต้นทุนสูงไม่ว่าจะเป็นทักษะในการประกอบอาชีพใหม่ ปัจจัยการผลิตและอื่น ๆ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นข้อจำกัดในการปรับเปลี่ยนวิถีในการดำรงชีวิต ดังนั้นจึงเป็นเรื่องที่ยากมากในการปรับเปลี่ยนวิถีการทำมาหากินของชาวบ้านจากที่เคยพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ และต้องตกอยู่ในภาวะที่ต้องดิ้นรนต่อสู้ ต่อรอง กับปัญหาอุปสรรคภายใต้การเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ

ในมุมมองทางนิเวศวิทยาวัฒนธรรมพบว่า การดำเนินชีวิตของชาวบ้านปากมูล สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ เพราะความสมบูรณ์ของระบบนิเวศแม่น้ำมูล เป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญที่สุดของการพัฒนาวิถีชีวิต ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม และชาวบ้านปากมูล เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ ซึ่งภายในระบบนิเวศประกอบด้วยทั้งสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่เป็นผลผลิตของมนุษย์ และจากผลพวงของนโยบายการพัฒนาประเทศของรัฐที่ให้ความสำคัญต่อเศรษฐกิจภาคอุตสาหกรรม และกับความทันสมัย ความเป็นสากล โดยละเลยวัฒนธรรมและชุมชนท้องถิ่น ทั้งการแย่งชิงทรัพยากร ความเหลื่อมล้ำและการเอารัดเอาเปรียบในสังคม และสภาวะที่ชุมชนไร้อำนาจในการกำหนดวิถีชีวิตของตน ภายใต้เงื่อนไขดังกล่าวนี้ทำให้เกิดการปรากฏตัวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของประชาชนผู้ได้รับผลกระทบจากการพัฒนา

จากการเคลื่อนไหวต่อสู้เรียกร้องของชาวบ้านนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบันสะท้อนให้เห็นมุมมองทางทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม ว่าชาวบ้านมีอุดมการณ์ทางสิ่งแวดล้อมโดยการแสดงออกผ่านภาคปฏิบัติการทางสังคม ด้วยวิธีการที่หลากหลาย และมีใจมุ่งมั่นในการเคลื่อนไหวต่อสู้ด้วยแนวทางสันติวิธี (สังจะ ตะปะ และอหิงสา) มาอย่างต่อเนื่องและยาวนานด้วยเหตุผลเดียวคือ การปกป้องรักษาความสมดุลทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการเคลื่อนไหวต่อรองเพื่อการฟื้นฟูระบบนิเวศที่ถูกทำลายไปจากการสร้างเขื่อนปากมูล สิ่งที่ชาวบ้านเรียกร้องมาโดยตลอดก็คือ ขอให้พวกเขามีชีวิตที่ดีเท่าเดิม ไม่ต้องดีกว่าเดิมก็ได้ เพราะชาวบ้านเคยสะท้อนความคิดเห็นไว้แล้วแต่ก่อนมีการสร้างเขื่อนปากมูล ว่าผลกระทบที่เกิดขึ้นนี้จะทำให้วิถีชีวิตของพวกเขาเปลี่ยนไป และถ้าเปลี่ยนไปในทิศทางที่ดีขึ้นก็เรียกว่าการพัฒนา เขื่อนปากมูลไม่เพียงแต่เปลี่ยนวิถีชีวิตของน้ำเท่านั้น หากยังเปลี่ยนวิถีของนครินทร์ด้วย จากพรานปลาผู้เชี่ยวชาญแห่งลุ่มน้ำมูลกลักลับกลายเป็นยามไร้วัดตนท่ามกลางความมืดมิดของค้ำคนในเมืองใหญ่ จากผู้เชี่ยวชาญในการประมงกลายเป็นคน

งานก่อสร้างไร้ฝีมือไร้ราคา จากคนหาปลากลายเป็นแรงงานอพยพไปรับจ้างตัดอ้อย จากครอบครัวที่เคยอบอุ่นต้องแตกกระสานซ่านเซ็นไปคนละทิศคนละทาง โรงขยะเขตออเงิน ในกทม. ไร้อ้อยอันกว้างใหญ่ไพศาลในภาคกลาง พื้นที่ก่อสร้างตึกสูงกลางเมือง และอาคารสำนักงานบนถนนสายธุรกิจ แตกต่างอย่างสิ้นเชิงจากเกาะแก่งกลางแม่น้ำมูล หาดทรายริมน้ำ แปลงผักธรรมชาติริมมูณ วิถีชีวิตของชาวบ้านได้ผันแปรไปสู่ความทุกข์ยาก ทำให้สะท้อนย้อนคิดถึงทิศทางการพัฒนาที่ผิดพลาด ขาดการมีส่วนร่วมและไม่ฟังเสียงประชาชน ที่รัฐบาลและ กฟผ. มีอาจปฏิเสธความรับผิดชอบได้

ดังนั้นชาวบ้านจึงยังคงต้องต่อสู้อย่างยืดเยื้อยาวนานและไม่ย่นย่อเพื่อให้สังคมได้ รับรู้และเข้าใจสภาพปัญหาและความจริงที่เกิดขึ้น เป้าหมายในการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน คือการเปิดประตูระบายเขื่อนปากมูลอย่างถาวร ซึ่งชาวบ้านปากมูลได้ใช้กลยุทธ์ในการ เคลื่อนไหวหลากหลายรูปแบบอย่างเป็นพลวัตทั้งภาคปฏิบัติการ เช่นการเดินทางรณรงค์ ทุกข์ การชุมนุมยืดเยื้อไม่ย่นย่อ ทั้งในระดับพื้นที่และที่หน้าทำเนียบรัฐบาล รวมทั้งการ ติดตามการแก้ปัญหาแบบเกาะติดสถานการณ์ตลอดเวลาและการยกระดับการเคลื่อนไหว ทางสังคม ต่อสู้ ต่อรองโดยใช้วาทกรรมช่วงชิงพื้นที่ทางสังคม การเมืองในหลายโอกาส เช่น การสร้างเครือข่ายทางสังคมทั้งภายในและภายนอกประเทศ การผลิตความรู้ผ่านงานวิจัย ใทบ้าน และนักวิชาการ แต่ยังไม่สามารถต่อรองให้มีการเปิดประตูน้ำเขื่อนปากมูลอย่าง ถาวรได้ ทั้งนี้เป็นเพราะรัฐใช้วิธีคิดในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อตอบสนองทุนตาม การพัฒนากระแสหลัก และไม่ได้ให้ความสำคัญกับชาวบ้านในฐานะกลุ่มหรือองค์กรที่มี อุดมการณ์ทางสิ่งแวดล้อม แต่กลับมองชาวบ้านเป็นแค่กลุ่มผลประโยชน์ทางการเมืองที่ อาศัยคนนอกเข้ามาผลักดันให้กลายเป็นเครือข่ายทางสังคมในการเคลื่อนไหวเพื่อสร้าง อำนาจในการต่อรอง ในขณะที่ชาวบ้านปากมูลได้พิสูจน์ความเป็นตัวตนของกลุ่มที่รวม กลุ่มกันปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อการพัฒนาแบบยั่งยืน ผ่านปฏิบัติการเคลื่อนไหว ทางสังคมมาอย่างต่อเนื่องยาวนานนับ 2 ทศวรรษ

บทความชิ้นนี้อาจช่วยสร้างความเข้าใจในบริบททางนิเวศวิทยาวัฒนธรรมของชาว บ้านปากมูลที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลง ปรับตัว ต่อรองให้ได้สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต ทั้งจากมิติ ภายในของชุมชนตลอดจนเงื่อนไขจาก การติดต่อสัมพันธ์กับรัฐและสังคมภายนอก ซึ่งก่อ ให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต ทักษะคติ ระบบคุณค่าตลอดจนความสัมพันธ์ทางสังคมในรูป แบบต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง จึงได้ข้อสรุปว่า ทางเลือกในการพัฒนา และการฟื้นฟูวิถีชีวิตและ ชุมชนคือการรักษาความสมดุลของระบบนิเวศทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้มีความ สมบูรณ์

การเคลื่อนไหวทางสังคมของชาวบ้านปากมูลนั้น ถือเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่ซับซ้อน โดยเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต และผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูลต่อการดำรงชีวิตของชาวประมงพื้นบ้าน หรือการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศที่มีความสำคัญกับมนุษย์ ดังนั้น การตัดสินใจแก้ปัญหาในเชิงนโยบาย รัฐจะใช้วิธีการทางการเมืองเรื่องของการต่อรองอย่างเดียวคงไม่สามารถแก้ปัญหาตามข้อเรียกร้องของชาวบ้านที่ต้องการให้รัฐบาลเปิดประตูน้ำเขื่อนปากมูลอย่างถาวรได้ การฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชนจึงไม่อาจเป็นจริงตามที่ชาวบ้านคาดหวังไว้ได้

เอกสารอ้างอิง

กนกวรรณ มะโนรัมย์. 2543. “ความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศและระบบสังคมและวัฒนธรรม”, ใน รายงานการวิจัยเรื่องความหลากหลายทางนิเวศวิทยาและระบบการเกษตรบริเวณ เขื่อนปากมูล. อุบลราชธานี: มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

_____. 2546. “การเมืองเรื่องของอำนาจ และความรู้: กรณีการตัดสินใจเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูล 4 เดือน (กรกฎาคม-ตุลาคมของปี)”, ใน งานประชุมวิชาการเรื่อง พลังสังคมไทยในทศวรรษหน้า: ทางเลือกกับความเป็นจริง. ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น

กนกวรรณ มะโนรัมย์. 2546. “อัตลักษณ์ทางสังคมชาวประมงแม่น้ำมูลตอนล่าง: มุมพิจารณาจากระบบนิเวศ “ลวงปลา”และบริบทแวดล้อม”, ใน การประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยา ครั้งที่ 2 เรื่อง ชชาติและชาติพันธุ์: วิถีชีวิตและความหลากหลายทางชาติพันธุ์ในโลกปัจจุบัน. อุบลราชธานี : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

กนกวรรณ มะโนรัมย์ และคณะ. 2545.การศึกษาด้านสังคมวัฒนธรรม รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่อง โครงการศึกษาวิจัยแนวทางการฟื้นฟูระบบนิเวศวิถีชีวิตและชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูลอุบลราชธานี. อุบลราชธานี : มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. 2543.ข้อมูลและความเห็นต่อข้อเรียกร้องของ สัมชชาคนจน กรณีเขื่อนปากมูล. กรุงเทพมหานคร : การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย.

กิตติพร ใจบุญ. 2538. ความจริงในเรื่องเขื่อนบทศึกษาการปฏิบัติการทางวาทกรรมในสังคมไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2490-2537. วิทยานิพนธ์. ปรัชญาศิลปศาสตร-มหาบัณฑิต สาขาวิชามานุษยวิทยา : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

คณะนักวิจัยไต้หวัน สมัชชาคนจนกรณีปากมุล และเครือข่ายแม่ฟ้าเอเชีย

ตะวันออกเฉียงใต้. 2545.งานวิจัยไต้หวัน แม่ผูนการกลับมาของคณหปลา : บทสรูปและควมรู่เรื่องปลาของคณปากมุล. กรุงเทพมหานคร : เครือข่ายแม่ฟ้าเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ประเทศไทย.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา. 2540.วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์.

ชนัญ วงษ์วิภาค. 2532.นิเวศวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร
ชาติรี เพ็ญศรี. 2543.วาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทย : พ.ศ. 2504-2539. วิทยานิพนธ์
ปริญญารัฐศาสตร มหบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ชูศักดิ์ วิทยากัด. 2539. “แนวการวิเคราะห์เชิงนิเวศวิทยาการเมือง”, ใน สุชาวัลย์
เสถียรไทยและคณะ. รายงานการศึกษาสถานภาพไทยศึกษาการสำรวจ
เชิงวิพากษ์เรื่องแนวคิดและวรรณกรรมที่เกี่ยวกับสิทธิในทรัพยากร
กับปัญหาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร ธรรมชาติในประเทศไทย. เชียงใหม่ :
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ. 2543. นิเวศวิทยาการเมืองของการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ใน
ประเทศไทย : กรณีศึกษาโครงการเขื่อนแก่งเสือเต้น. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร
มหบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. 2542. “ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ และ
นัยเชิงทฤษฎีต่อการพัฒนา ประชาธิปไตย”, ใน ขบวนการประชาสังคมไทย :
ความเคลื่อนไหวภาคประชาชน. อนุชาติ พวงสำลี และกฤตยา อาชวนิจ
บรรณาธิการ. นครปฐม มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา.

_____. 2542. วาทกรรมการพัฒนา : อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกสิทธิ์ และ
ความเป็นอื่น. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิภาษา.

เดชรัตน์ สุขกำเนิด และคณะ. 2542. “การเปลี่ยนแปลงทางภาวะเศรษฐกิจและสังคม
หลังการสร้างเขื่อนปากมุล”, ใน บันทึกชาวบ้าน วิถีชีวิต ชุมชนลุ่มน้ำมุล.
อุบลราชธานี : สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

นฤมล ทับจุมพล. 2543. “ประชาธิปไตยรากหญ้า”, ใน ลูกขึ้นสู. ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ
บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร : เอ็ดดิสันเพรสโปรดักส์.

_____. 2544. “พลังท้องถิ่นในกระแสการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม ศึกษากรณีชุมชน
เขื่อนปากมุล”, ใน รายงานการวิจัย. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
นัยพรรณ วรรณศิริ. 2540. มานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร :
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

- ประกาส ปิ่นตบแต่ง. 2541. การเมืองบนท้องถนน 99 วันสมัยชวคนจนและ
ประวัติศาสตร์การเดินขบวน ชุมชนุ่่มประท้วงในสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์ต้นตำรับ.
- _____. 2547. "การเมืองทางเลือกยุคทักษิณและข้อจำกัดของขบวนการประชาชน",
ในฟ้าเดียวกัน. 2(1): 134; มกราคม-มีนาคม.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. 2535. วิธีใหม่แห่งการพัฒนา : วิธีศึกษาสังคมไทย.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. 2543. นิเวศเศรษฐศาสตร์และนิเวศวิทยาการเมือง. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร. 2543. "ทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ไขกับสังคมไทย
ได้หรือไม่", ใน ลูกชิ้นสู้. ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร :
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พฤทธิสถาน ชุมพล. 2546. "ความหมายขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม", ใน คำและ
ความคิดในรัฐศาสตร์ร่วมสมัย. สิริพรรณ นกสวน และเอกตั้งทรัพย์พัฒนา
บรรณาธิการ. หน้า 337-339. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- มนัส สุวรรณ. 2545. นิเวศวิทยากับการพัฒนาเศรษฐกิจ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
โอเดียนสตาร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. 2545. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่อง โครงการศึกษาวิจัย
แนวทางการฟื้นฟูระบบนิเวศวิถีชีวิตและชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อน
ปากมูล, มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- ยศ สันตสมบัติ. 2540. มนุษย์กับวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
_____. 2537. มนุษย์กับวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์.
- วนิดา ดันติวิทยาพิทักษ์. 2545. "หนึ่งประเทศ สองวิถี", ใน บทความสำนักข่าวประชาธรรม
ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม. 2545. พัฒนาการทางสังคม-วัฒนธรรมไทย. กรุงเทพมหานคร :
อมรินทร์พริ้นติ้ง.
- สุรสุม กฤษณะจุฑะ. 2549. "สัมพันธบทและการเข้าถึงความจริงกรณีปัญหาเขื่อนปากมูล",
ใน ความจริงใหม่มนุษยศาสตร์. สวรรณา สถาอนันท์ บรรณาธิการ.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมชาย วงศ์เกษม และคณะ. 2546. โครงการสำรวจความคิดเห็นของประชาชน
สองฝั่งแม่น้ำมูลเกี่ยวกับการเปิด-ปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูล
(4-6 มกราคม 2546). อุบลราชธานี : มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี.

- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. 2545. รายงานผลการสำรวจความคิดเห็นประชาชนกรณี **เขื่อนปากมูลในพื้นที่ อำเภอโขงเจียมอำเภอยุบลมั่งงาหาร อำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี**. อุบลราชธานี : สำนักงานสถิติแห่งชาติ.
- สมหมาย ชินนาค. 2546. “มูน” ไม่ใช่ “มูล”: วากรรมต่อต้านรัฐของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาว ที่ได้รับผลกระทบจาก เขื่อนปากมูล”, ใน **บทความนำเสนอในการประชุม ประจำปีทางมานุษยวิทยาครั้งที่ 2 เรื่อง “ชาติและชาติพันธุ์: วิถีชีวิตและความหลากหลายทางชาติพันธุ์ในโลกปัจจุบัน**. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- สมศรี ชัยวนิชยา. 2542. “เขื่อนปากมูล : เหตุแห่งความขัดแย้งในสังคมไทย”, ใน **บันทึกชาวบ้าน วิถีชีวิตชุมชน ลุ่มน้ำมูน**. อุบลราชธานี : มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2528. **วัฒนธรรมกับการพัฒนา : มิติของพลังที่สร้างสรรค์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
- Sretthachau, C. and Deets, P. 2004. **The Return of Fish, River Ecology and Local Livelihoods of the Mun River: A Thai Baan (Villagers’) Research**, (Chiang Mai: Southeast Asia Rivers Network), 17-18.

สัมภาษณ์

- คง มหาชัย, 2552. บ้านหัวเหว. 5 ตุลาคม.
- คำฝอย เสนาะวาที, 2553. บ้านหัวเหว. 7 กุมภาพันธ์.